

**La lluita per la qualitat
de vida. Deixalles,
pudors i fums**

Jesús A. Vila

La lluita per la qualitat de vida. Deixalles, pudors i fums

Jesús A. Vila
Periodista

La preocupació per la qualitat mediambiental és indestriable de la lluita per la consecució d'una vida digna. I, a l'inrevés, la reivindicació d'una millor qualitat de vida repercuteix sobre les mancances que s'observen a nivell mediambiental i que afecten fonamentalment la salut de les persones i l'equilibri natural. Entre nosaltres, la reivindicació d'un medi ambient saludable està intrínsecament lligada al fenomen urbà i, de manera específica, a la saturació del territori i a la promiscuïtat de la indústria amb els espais residencials, que ha estat una constant des que s'inicia la primera industrialització i al llarg de tot el segle xx.

De tota manera, la preocupació social pel medi ambient és una cosa realment propera en el temps, malgrat que queixes d'afectats per indústries contaminants n'hi ha hagut sempre, en la majoria d'ocasions sense resultats efectius justament per l'absència d'una sensibilitat social organitzada. L'efecte de la talidomida i el mal de Minamata al Japó, als anys cinquanta del segle xx, la progressiva desaparició del Mar d'Aral, la catàstrofe marina del petrolier Torrey Canyon a finals dels seixanta¹ i els intensos moviments contra l'energia nuclear, unit a dos treballs científics de relleu mundial² que

---

¹ L'efecte de la talidomida es va manifestar als anys seixanta amb el naixement de milers de criatures amb profundes minusvalideses irreversibles. Es va descobrir que les mares havien pres un fàrmac indicat per a les nàusees fabricat per la farmacèutica alemanya Grünenthal GmbH i que s'havia comercialitzat entre els anys 1958 i 1963. L'impacte social va ser enorme i el producte es va prohibir a molts països. A Espanya, l'any 1963. El mal de Minamata va ser una malaltia produïda per metilmercuri que es va detectar en aquesta població japonesa l'any 1956. L'any 1968 es va saber que la causa de molts enverinaments i morts havia estat el consum de peix contaminat de mercuri a causa dels abocaments al mar per part de la petroquímica Chisso. Fins al canvi de segle, se n'havien produït gairebé 3.000 casos. El Mar d'Aral ha estat un llac natural entre Kazajastan i Uzbekistan que des dels anys seixanta ha mantingut un dessecament progressiu per causa dels desviaments dels rius que l'alimentaven per fer regadius. Avui és un espai fortament contaminat que ha vist com disminuïa el seu volum d'aigua en un 80%. La catàstrofe del Torrey Canyon es va produir l'any 1967 a les costes britàniques quan aquest primer gran superpetrolier va encallar i va vessar al mar milers de tones de cru, contaminant més de 180 km de costes britàniques i més de 80 km de costes franceses.

² Els dos treballs són *Primavera silenciosa* (1962), de Rachel Carson (reeditat per Crítica l'any

posaven l'accent sobre la degradació ambiental a les societats urbanes industrials, van fixar les bases per situar la qüestió mediambiental en l'agenda de preocupacions socials del món desenvolupat.

El que interessa per al present treball és que aquests moviments incipients van provocar que el Club de Roma³ publicés un informe l'any 1972, "The Limits to Growth", de gran repercussió internacional, on es demanava atenció sobre l'increment demogràfic, la tecnologia, l'esgotament dels recursos, la imparable industrialització i els efectes contaminants, i que posava de manifest la dialèctica existent entre creixement i desenvolupament humà i en presentava els límits.

Que aquest cop d'atenció internacional es produís a principis dels setanta (just abans de la crisi petrolera) i, a casa nostra quan el franquisme iniciava el declivi definitiu, va provocar que la queixa dels habitants que compartien residència amb indústria molesta, insalubre o directament contaminant, prengué en aquests anys una dimensió política que serviria per confirmar allò que els poders públics —tan propers de manera general al poder econòmic— s'han resistit sempre a tenir en compte: que indústria i urbanisme residencial s'avenen molt malament.

Ja diem que aquest fenomen no ha estat cosa d'ara, quan el territori s'ha saturat del tot a casa nostra. Precisament va ser l'esgotament del territori lliure de Barcelona el que va provocar l'expulsió de bona part de la indústria cap al seu entorn i, en primera instància, cap a les zones més deshabitades de l'Hospitalet⁴. Aquí van anar a raure els primers prats d'indianes que requerien grans espais de blanqueig —que no eren pròpiament contaminants—, però també altres indústries més perilloses o més molestes com les que tenim identificades⁵ a les matrícules industrials de 1824, 1838, 1845, 1885, 1868, 1870, 1881 o 1884, encara en ple segle XIX.

La primera d'elles és una fàbrica d'oli de vidriol i d'aiguaforta (àcids sulfúric i nítric), ubicada al començament de la carretera de Collblanc, datada el 1824; una altra de sabó dur també a Collblanc (1838); una de midó al Centre (1845); un gasòmetre (1855); un molí de sofre també a Collblanc (1868); una fàbrica de llumins a Santa Eulàlia (1870); la colònia de Can Boada i Buigas a la Marina, tocant a Sants (1884), de-

---

2010), i *La tragedia de los espacios colectivos* (1968) (Tragedy of the commons), de Garrett Hardin, publicat a la revista *Science*.

³ El Club de Roma és una organització no governamental fundada a Roma l'any 1968 preocupada per la millora de les condicions al món d'una manera interdisciplinària i per les conseqüències que l'activitat humana provoca sobre l'ecosistema. El formen més d'un centenar d'especialistes de 52 països diferents. La darrera conferència al país es va convocar a Barcelona l'any 2010.

⁴ L'expulsió de la indústria de Barcelona es va produir principalment cap a Sants, aleshores municipi independent, i cap a l'Hospitalet, especialment a la zona de Marina que aleshores arribava fins al mar.

⁵ Cal veure el treball de Joan Casas, "De pagesos a aturats", 1983.

dicada a la fabricació d'àcid clorhídric i sulfúric a base de pirites o, la pitjor de totes, la fàbrica de greixos i adobs que feia servir com a matèria primera animals morts, ubicada al carrer Aprestadora 17, de Santa Eulàlia, i coneguda popularment com el Canyet (1895).

Pensem en el paisatge d'aquests anys a les terres de Provençana i Collblanc, on apareixen les primeres indústries que en diríem molestes, perquè parlar de contaminants fóra, en aquests anys, anacrònic encara. En el primer cas, ens trobem amb un poblament suburbial, format bàsicament per treballadors del tèxtil, que s'ubica en tres punts concrets: arrencats al llarg de la carretera de la Bordeta; en aquesta confluència amb la Riera Blanca i molt a prop de la primera indústria important que s'obre a mitjan segle: La Aprestadora Española (1853) —edificada en l'antic prat de blanqueig conegut com el Prat dels Maons sobre l'antiga carretera de la Barca del Prat. No fa falta dir que les cases creixien molt a prop de les fàbriques i allà s'obren en aquests anys La Auxiliar Textil Algodonera (1856), Marqués, Queralt y Cia (1873), Mena, Rocavert y Cia (1875) i la més important de totes, la filatura de Can Batlló (1878), al municipi proper de Sants (Sant Medir), que va arribar a donar feina fins a gairebé un miler de treballadors. No tots els obrers de la futura Santa Eulàlia pertanyien al tèxtil. Precisament l'allau de mà d'obra de la creixent indústria, exigeix materials de construcció per a les noves cases que cal edificar, per molt humils que siguin. I no diguem ja les que necessitarà Barcelona, que acaba d'enderrocar muralles i ja ha aprovat el pla d'eixample d'Ildefons Cerdà. D'aquesta manera, creixen les bòviles que fan servir la terra roja del Samontà just a la frontera entre el pla i la muntanya. I ho fan al llarg de gairebé tot el tram, des de la vila vella (l'actual l'Hospitalet Centre) i fins a Santa Eulàlia. Molts obrers troben també feina en aquestes modestes manufactures que tenen la matèria primera —l'argila— a tocar de les instal·lacions.

La majoria del territori, però, sobretot al sud del Canal que comença a regar les terres a la dècada del 1820, continua oferint enormes possibilitats agrícoles. La Marina de l'Hospitalet, en aquest tram de Provençana, és, encara, un actiu conglomerat de camps, de masies disseminades i de pagesos treballant la terra. Si al 1880 a Santa Eulàlia hi ha 520 habitants —346 entre la Bordeta i la carretera; 53 a la Riera Blanca i 121 a tocar de l'Aprestadora—, tenim el registre, uns pocs anys després, que indica que en el disseminat de Marina (que aplega la Marina de Provençana però també tota la resta del terme fins al riu) hi viuen gairebé 800 persones més.

Per la seva banda, sobre l'antiga carretera de Madrid a l'alçada de Collblanc viuen, per aquests mateixos anys (1887), 256 persones —en una cinquantena de cases— i en el disseminat del Samontà, des de les terres de les Corts fins al límit de Cornellà-Esplugues, unes altres 273.

La ràpida industrialització porta aparellat un fort creixement demogràfic. Així, es passa en el terme municipal de l'Hospitalet que agrega tots aquests nuclis, dels 3.072 habitants del 1857 als 6.905 de l'any 1910 i, naturalment, el creixement de la població comporta necessàriament l'ocupació urbana del sòl, la projecció de nous carrers i de

nous petits eixamples i la parcel·lació de solars i de camps que són ràpidament ocupats per la nova mà d'obra.

Les primeres queixes.

Encara no s'havia encetat el segle xx quan el miler llarg d'habitants de Santa Eulàlia protagonitzava la primera queixa registrada contra una empresa insalubre. La fàbrica de greixos i adobs fundada per Francesc Tobella, després propietat de Joan Roca i Riera (1889) i, en el moment de la protesta, de la seva vídua Concepció Fàbregas (1892), estava ubicada a uns 300 metres del primer lloc habitat. Sembla⁶ que el Govern Civil de Barcelona va decretar-ne el tancament immediat el 30 d'agost de 1899, mesura que no va provocar, però, la desaparició de l'empresa ni de les molestes matèries primeres —animals morts— que feia servir. De fet, la fàbrica del canyet, com era coneguda, va seguir activa durant dècades i va servir de reclam per a altres activitats molestes que es van ubicar al seu entorn: els sitials dels escombriaires i els dipòsits de fems, que implicava també la cria de porcs i d'aviram, a banda d'altres indústries afins.

El fet que Santa Eulàlia fos un dels primers nuclis a massificar-se urbanísticament, va provocar que en una data tan primerenca com novembre de 1870, l'Ajuntament ja rebés les primeres queixes de veïns d'aquest entorn sobre els corrals de porcs que estaven proliferant. El resultat probablement va ser tan pobre que, només quatre anys més tard, els caps de família de Provençana i els de Collblanc es van posar d'acord per demanar la segregació de l'Hospitalet per annexionar-se a Sants, que els quedava més a prop, i així poder pressionar amb més força aquest ajuntament.

No van aconseguir ni una cosa ni l'altra, i totes dues per les mateixes raons: una tercera part dels impostos que recaptava el municipi provenien d'aquests protobarris llunyans, que el temps s'encarregaria d'articular. I especialment, el que després seria Santa Eulàlia, portava camí de convertir-se en el punt neuràlgic de la industrialització i recaptació subsegüent de tributs, de tot el terme.

Al gener del 1904 es registra la queixa de veïns de Santa Eulàlia contra un dipòsit de fems al carrer del Salvador, en la mateixa línia que anys abans s'havien oposat que l'ajuntament donés permís per instal·lar un dipòsit de *letrinas* per fabricar fems per als camps. En tots dos casos, l'oposició dels veïns no va prosperar, malgrat que es van utilitzar recursos i normes que ja existien per escrit, en contra de la instal·lació d'aquest tipus d'indústries a prop dels habitatges.

Quan les obres per fer l'Exposició Universal de 1881 de Barcelona van obligar a desplaçar progressivament els col·lectius d'escombriaires instal·lats a Montjuïc (a la Font de la Guatlla principalment), una part important van anar a raure a la Marina de Santa

---

⁶ Ho esmenta Inocencio Salmerón: "Los basureros de Santa Eulalia". *Progrés*, núm. 42, nov. 86.

Eulàlia —ben a prop de l'antiga carretera de la Barca i encara més al sud— i a Sant Adrià. Uns altres, de Montjuïc però sobretot d'Hostafrancs, acabarien desplaçant-se a Collblanc uns anys més tard.

El procés de la recollida, tria i utilització de les escombraries era molt rendible econòmicament. Els escombriaires s'encarregaven de la recollida als carrers pactats prèviament amb els ajuntaments —de Barcelona, però també de l'Hospitalet— amb els seus propis carros i després abocaven les escombraries en el que s'anomenava "sitals" és a dir, patis amplis vora la casa on vivien, on es guardaven els carros, els estris de la recollida i hi havia corrals per als cavalls i per a porcs i aviram, es feia la tria manual i se seleccionava la matèria orgànica, el vidre, les llaunes i el paper en muntanyes separades. El resultat de la tria manual amb rasclat es venia per parts: la matèria orgànica descomposta, convertida en adob, als pagesos que la compraven, juntament amb el paper i les cendres; i les llaunes, un cop cremades i netes, a camions que provenien en bona part del País Basc per als Alts Forns. La resta de material orgànic aprofitable servia per engreixar porcs, gallines i ànecs, que també es venien. L'ofici era brut, però els beneficis nets, i l'ajuntament també se n'aprofitava i molt. D'aquesta manera, en pocs anys, tota la part meridional, des de la fàbrica del canyet fins a mig camí de l'antic Prat de la Manta i entre el nou carrer de l'Aprestadora i el traçat posterior de la Gran Via (1930) es va anar omplint de cases amb sitials dels nous escombriaires hospitalencs, que van perdurar fins ben entrat el tercer quart del segle XX, travessant fins i tot el període de la Guerra Civil, en què es van arribar a col·lectivitzar —els sitials, no les cases dels escombriaires.⁷

El mateix que havia passat a Santa Eulàlia l'any 1904 es va repetir dos anys més tard a Collblanc, amb el mateix alcalde, Josep Parera, i quatre dels regidors que componien el Consistori. Al desembre de 1906, Juan Torns Munné, propietari barceloní de terres al nord del Torrent Gornal, va demanar autorització per urbanitzar una part de les seves propietats per instal·lar famílies que es dedicaven a la recollida i tria d'escombraries i que provenien en bona part del barri d'Hostafrancs, a Barcelona. Com que ja es tenia l'experiència de Santa Eulàlia i Collblanc no feia més que créixer, l'ajuntament va demanar expressament un informe a la Comissió d'Higiene, que va aconsellar l'autorització perquè el paratge de les Feixes reunia "las condiciones de aislamiento e independencia para establecer industrias perjudiciales para la salud por estar a mucha distancia de sitio edificado"⁸. L'aprovació del projecte per unanimitat va ser un fet, considerant que les cases més properes estaven a mig km —vulnerant d'aquesta manera els articles que exigien un km de distància entre els escombriaires i els habitatges—, només recomanant al sol·licitant que tingués cura de mantenir nets

---

⁷ Una part d'aquesta informació correspon al treball d'Esther Monsó, juny 1998, amb entrevistes directes a petits industrials escombriaires. *La idealització cultural en les professions. El cas dels escombriaires de Santa Eulàlia de Provençal* (sic). Original mecanografiat dipositat a l'Arxiu d'Història de l'Hospitalet.

⁸ Ho esmenta Inocencio Salmerón en la sèrie d'articles "Los basureros (I)", *Progrés*, núm. 82, feb. 1992.

de previsible deixalles els camins i el torrent. La protesta dels veïns de Collblanc no es va fer esperar i el Consistori va haver de reprendre la qüestió. Alguns regidors que s'havien pronunciat a favor van canviar de postura, entre ells l'alcalde, argumentant que per instal·lar aquest tipus d'indústria ja hi havia Santa Eulàlia i que el permís crearia precedents per a qualsevol indret del municipi. La votació final, però, va ratificar el primer acord i el permís es va concedir.

En contra no només hi havia els veïns, sinó també molts propietaris que aspiraven a vendre parcel·les a prop de les Feixes. I per això, amb l'experiència de les emanacions i molèsties dels escombriaires ja en actiu, van reclamar la intervenció del Governador Civil, Ángel Ossorio y Gallardo, que va encarregar un informe detallat que li serviria per censurar l'alcalde i el Consistori i exigir-los, a l'estiu de 1908, la revocació de l'acord municipal.

Però Ossorio va dimitir després de l'esclat de la Setmana Tràgica, quan es va negar a la declaració de l'estat de guerra, i no va poder fer cap seguiment de les seves ordres. La realitat és que, més o menys clandestinament, els establiments d'escombriaires del Torrent Gornal no s'aturarien del tot i, cap al 1912, el regidor de Collblanc reconeixia obertament "la huella infecta de los basureros con sus lúgubres e inmundos barracones de patios llenos de desperdicios, donde reina el desorden y la suciedad; estos depósitos de basuras constituyen una industria nauseabunda".⁹

Sembla que aquest mateix any, el Foment de Propietaris de la Torrassa va prendre part activa en una campanya de denúncia per acabar amb "la continua invasión que sufría el barrio de inmundas instalaciones y pestilentes estercoleros" que els impedien vendre en condicions les parcel·les. Hi va haver denúncies a l'Ajuntament, novament al Govern Civil i a la premsa de Barcelona i tota una tasca d'inspecció *in situ* per descobrir les instal·lacions il·legals, nou de les quals van ser descobertes a la Travessera de Collblanc. Que l'acció municipal no va ser gaire efectiva i que el negoci de la tria a Collblanc, com a Santa Eulàlia, no parava de créixer, ho posa de manifest la proposta d'un escombriaire de Collblanc l'any 1916, de recollir gratuïtament la brossa de tot el municipi —dels tres nuclis habitats aleshores, Vila Vella, Santa Eulàlia i Collblanc— tres dies a la setmana. Així ho va fer a partir del mes de novembre per estalviar les 720 ptes. anuals que pagava l'Ajuntament a l'anterior contractista.¹⁰

La ciutat creix.

Mentre creixia l'espai dedicat a la tria de brossa, creixia també la urbanització. Allò que va expulsar els escombriaires de Montjuïc, va facilitar també la primera gran allau immigratòria a casa nostra que es va produir amb una notable intensitat entre primers de segle i després de l'Exposició Universal de 1929. Dels gairebé 5.000 habitants al

---

⁹ Inocencio Salmerón en la sèrie d'articles "Los basureros (II)", *Progrés*, núm. 83, març 1992.

¹⁰ Inocencio Salmerón en la sèrie d'articles "Los basureros (III)", *Progrés*, núm. 84, abril 1992.

tombant del segle, es passa als 37.650 de 1930. Una gran part van anar a parar a l'eixample de la Torrassa, però la immigració va ser exuberant a tot el terme i els conflictes entre l'accelerat creixement urbà i la no menys important implantació industrial es van mantenir.

En un període encara tan remot com 1890, quan s'acaba d'aprovar un projecte de parcel·lació a Santa Eulàlia amb terrenys afectats dels propietaris Onofre Muns i Francisco Elías, el consistori acorda impedir nous establiments d'escombriaires sense tocar, però, els ja existents, i fixa una normativa compensatòria que obliga a un horari per a l'extracció i transport de la brossa que fins aleshores no tenia limitacions. En la mateixa sessió es recorda que existeix una regla de Bon Govern amb diversos articles que prohibeixen l'existència de dipòsits de matèries en descomposició a menys d'un km de les cases habitades. Això passa el 1890, però al 1904, una nova protesta veïnal, ja comentada, permet comprovar que hi ha establiments insalubres a Santa Eulàlia —en concret, 12— a 150, 100 i fins a 50 metres d'habitatges en ús. Tampoc davant l'evidència, l'Ajuntament del moment s'atreveix a ordenar la desaparició d'aquesta indústria creixent que aporta considerables recursos a les arques municipals, malgrat les persistents molèsties a la ciutadania.

Al febrer de 1924, amb Primo de Rivera al poder, l'Ajuntament decideix que ja n'hi ha prou i prepara un pla d'eradicació definitiva. Com que no se'n surt, el nou consistori de la Unió Patriòtica, uns mesos després, al 1925, pressiona l'Ajuntament de Barcelona d'on procedeix la brossa que es tria a l'Hospitalet, però com que no s'enfoca l'arrel del problema, l'èxit és l'imaginable. Finalment, a l'agost de 1930, el darrer consistori de la monarquia, després de la caiguda de Primo, ordena als escombriaires de Collblanc i de Santa Eulàlia el trasllat de les seves indústries a la zona compresa entre l'antiga carretera del Prat, al sud del projectat traçat de la Gran Via, fins al límit mutilat del terme i entre la carretera de la Farola i el camí de Cal Passa'l Riu, exactament en terrenys del que posteriorment seria Can Pi. Però aquest acord va ser impugnat immediatament pel consorci del Port Franc, que es queixava que afectava finques de Can Vehils, segregades del terme, on volien construir la futura caserna de la Guàrdia Civil i altres equipaments.¹¹

Durant la República les pressions van continuar. El president de la Comissió de Sanitat municipal, el metge Carles Martí Feced, que després seria conseller de Governació, va ficar-se a fons en l'assumpte reclamant el trasllat dels escombriaires als nous emplaçaments de Can Pi i fins i tot va posar una data límit a l'ingrés d'escombraries procedents de Barcelona, però, pel que sabem, al juliol de 1932 els escombriaires continuaven més o menys als mateixos indrets, quan van rebre un darrer requeriment de trasllat, que els obligaria per la força si en tres mesos no acceptaven el desplaçament.

---

¹¹ Inocencio Salmerón en la sèrie d'articles "Los basureros (y IV)", *Progrés*, núm. 85, maig 1992.

Eren anys d'intensa presència obrera, de sindicats forts i combatius, i els escombriaires, tot i que eren petits empresaris i fins i tot tenien jornalers, eren conscients de la necessitat d'organitzar-se. Ser escombriaire tenia beneficis però era un treball dur. Calia tenir un carro i un cavall, una casa amb pati per bolcar les escombraries i triar-les, i dedicar-se tot el dia a la feina. Aixecar-se a les 4 o 5 de la matinada, donar menjar al bestiar, netejar el carro i sortir cap a la zona de Barcelona pactada amb la resta de companys. En arribar novament a casa, fer la tria de les escombraries, posar cada cosa en un punt, fer venir els porcs per polir el que quedava i quan aquests acabaven, amuntegar els fems per vendre'ls als pagesos que ja esperaven per portar-los als camps. Tot, d'una manera força artesanal, tenint en compte que les deixalles d'aleshores no tenien res a veure amb les actuals, plenes de plàstics i materials de rebuig. Cada escombriaire era el seu amo i treballava subcontractat individualment per l'empresa barcelonina Saneamiento. Quan Fomento de Obras y Contratas opta a la nova concessió, pacta amb els escombriaires en actiu millors condicions i aconsegueix el contracte municipal després d'una vaga d'escombriaires de 8 dies. Aquesta situació es manté inalterable fins al 1964.

Però el 1930 els escombriaires decideixen organitzar-se. Constitueixen la Cooperativa del Servei d'Usuaris de la Neteja Pública Domiciliària de Barcelona, adquireixen un terreny a Can Pi i contacten ni més ni menys que amb el GATCPAC,¹² que acaben de fundar entre d'altres els arquitectes Josep Lluís Sert, Joan B. Subirana i Josep Torres, perquè facin un projecte d'habitatges on viure i treballar. La conseqüència és sorprenent. Les cases-habitació que projecten ocupen un solar de 720 m² i es componen de planta baixa, primer pis i terrassa, orientades de manera que en dies de sol, totes les cambres rebin la llum natural. A la banda del davant estan separades del carrer per un jardí de 5 metres i pel darrere tenen un hort de 10 metres de fondària que separa la casa, amb una tanca d'eucaliptus, del corral més proper. Hi ha, també, un gran pati on treballar, meitat cobert, meitat descobert; uns magatzems, un pavelló d'administració, un pavelló amb bar, restaurant i habitacions per als empleats; una placeta entremig dels pavellons "que servirà d'expansió per als dies festius", un garatge amb tallers i, finalment, tota una zona destinada a escoles, camps d'esport, piscines, llocs d'infants, etc. Un projecte, en definitiva, que tenia un objectiu últim: "construir una barriada de bell aspecte on queden resolts tots els problemes, tant l'estètic, com l'higiènic". La guerra, a tocar, ho va fer impossible.¹³

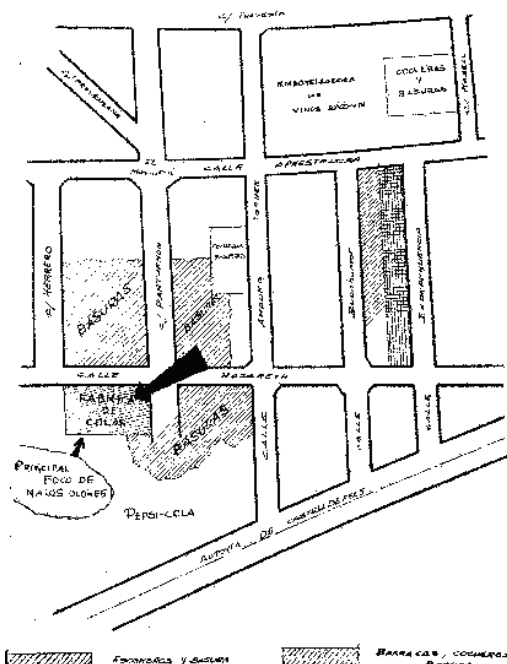
Industrialització i ocupació del territori.

Tornem momentàniament enrere. Malgrat el creixement d'habitatges, la industrialització no s'atura. A principis de la dècada de 1880 es posa en marxa la fàbrica de fi-

---

¹² Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània.

¹³ Fulletó editat per la Cooperativa del Servei d'Usuaris de la Neteja Pública Domiciliària de Barcelona per a la seva distribució municipal, sense data però que acaba les seves referències a mitjan anys seixanta. *Arxiu de l'autor*.

Principals dipòsits d'escombraries i fàbrica de coles en un plànol publicat al butlletí de l'Associació de Veïns de Santa Eulàlia als anys 70.

lats i teixits de Can Basté, més tard adquirida per la Tecla Sala on, anys abans, aprofitant el salt del canal, s'havia instal·lat un molí paperer. Poc després, en altres terrenys, s'instal·la la "Herrería de San José", precedent de la Farga i encara uns anys més tard s'inicia l'edificació de Can Trinxet. Al 1903 es posa en marxa Can Trias, de tèxtil de jute, a la Marina, i al 1907 Can Vilumara al costat de la Farga. Al 1910 apareixen els primers forns de vidre a Collblanc i, poc després, a la Torrassa.

A la línia del Samontà es construeix l'any 1854 el ferrocarril de Barcelona a Martorell i, uns anys més tard —en contra del parer del consistori hospitalenc—, la línia de Tarragona per la costa que travessa el terme per la Marina, i l'enllaç amb l'antiga via, que parteix el terme de sud a nord. Això compartimenta el territori que, juntament amb els camins que el travessen d'est a oest, i que es completaran amb la projecció de la Gran Via, provoca un creixement disfuncional a partir de tres eixos poc harmònics que han anat sorgint a la vora de camins i sense cap planificació: Collblanc sobre la carretera de Madrid, Santa Eulàlia sobre la carretera de la Bordeta i la Vila Vella sobre el camí Ral a l'altre extrem del terme. Al voltant d'aquests eixos, sobre les fronteres interiors que marquen les vies del ferrocarril i el canal, i sobre els antics camins, tendeixen a concentrar-se les empreses, de manera que, a mesura que el territori s'urbanitza i que es redueix l'espai agrari, les indústries acaben encerclades. Això mateix es produeix ben aviat i de manera premonitòria, per exemple, amb les antigues sagres. L'any 1852, s'obliga l'ajuntament a tancar la sagrera del costat de l'església

parroquial de la Vila Vella i ubicar el nou cementiri a tocar de la riera dels Frares i en un lloc ben allunyat aleshores del centre urbà. Com si no hi hagués prou fronteres, en la primera dècada del segle xx s'aprova el traçat dels nous Ferrocarrils Catalans, que dividirà irremeiablement els eixamples sud del nucli urbà del Centre, de Santa Eulàlia i del Raval de Sant Josep —que no es desenvoluparà autènticament fins després de la Guerra.

Les infraestructures compliquen el territori, però donen servei. I així com la Vila Vella s'aprofita de les parades del tren (la línia de Martorell i els Ferrocarrils Catalans), l'arribada del tramvia l'any 1916 a Collblanc —vuit anys abans s'havia creat la parròquia de Sant Ramon, exponent de la consolidació residencial— i la línia d'autobusos que travessa el terme fins a Barcelona l'any 1921, certifiquen la importància del municipi, en hora tan primerenca, com a gran proveïdor de mà d'obra a les pròsperes indústries barcelonines. En contrapartida, l'Hospitalet es suburbialitza, en el camí de convertir-se en la gran ciutat dormitori de mitjan segle xx.

I això no havia fet més que començar, perquè la veritable allau d'immigració s'ha de produir a partir de la dècada dels anys vint, quan es projecta el Metro Transversal de Barcelona, l'obra magna de l'Exposició Universal del 29, i milers de jornalers del llevant i del sud de la península vinguin amb les seves famílies a omplir els atrotinats solars parcel·lats de la Torrassa i de Santa Eulàlia. Arriben, en deu anys (1920-1930), al voltant de 25.000 persones que, sobre una població existent de 12.000 habitants, provoquen el desgavell urbà imaginable. La lectura que des de l'Ajuntament es fa, lluny de ser negativa, té un to triomfalista. Recordem que estem parlant del consistori sorgit de l'Estatut Municipal de 1924 després de la proclamació de la Dictadura de Primo de Rivera. I d'aquesta lectura, simplista i ufana, sorgirà la iniciativa de demanar el títol de ciutat que s'atorga l'any següent (1925).

L'Hospitalet, simptomàticament, es converteix oficialment en ciutat, cinc anys després de perdre 900 ha de la Marina i vuit anys abans de sortir novament perjudicat amb la pèrdua de 50 ha de la zona nord. En el primer cas, per construir el gran port franc de Barcelona i, en el segon, per perllongar l'avinguda Diagonal. Menys territori —gairebé la meitat— per a més gent, perquè entre el període de la República i el final de la Guerra, la ciutat segueix un progressiu increment demogràfic —encara modest i sostenible— guanyant, aproximadament, un miler d'habitants de mitjana per any.

L'Hospitalet creix a través de Santa Eulàlia i de Collblanc més enllà de la Vila Vella, i tots dos barris, almenys en el seu vessant sud, comencen a ser coneguts com el barri de les mosques, el barri dels pots —per les muntanyes de llaunes als sitials, a l'espera de ser carregats cap a Bilbao— o els carrers de la pudor tocant al Torrent Gornal, que correspondran als carrers Vallparda i Martorell. També, de tant en tant, es deixen sentir les insuportables pudors del canyet i les miasmes de les basses estanyades que ocupen camins i solars al voltant d'on avui hi ha el carrer Natzaret, que completen un panorama inhòspit en un lloc que no deixa de ser paradoxal que es denomini l'Hos-

pitalet. Es produeixen casos d'infeccions i diagnòs de verola, tifus i disenteria que d'una manera imprecisa s'adscriuen a la insalubritat constant de les zones afectades. A l'agost de 1931, però, es produeix un focus infecció ben determinat i acaben morint tres persones afectades per la pesta bubònica que, com es sabut, contagien les rates. Moren a Collblanc, però els equips mèdics de Barcelona i l'Hospitalet decideixen vacunar els veïns de Collblanc i també de Santa Eulàlia, per si de cas. Cap als anys seixanta es declara la pesta porcina. La Direcció General de Ramaderia del franquisme dictamina que l'epizootia s'ha iniciat en els porcs alimentats en els femers dels escombriaires i s'ordena el sacrifici del bestiar. Alguns sitials tenien 70 o 80 verres de cria i els escorxadors enviats per les autoritats són rebuts en molts casos a cops de roc i a trets d'escopeta, perquè hi ha ordres de no filar prim amb el bestiar aparentment sa per tal d'eradicar la infecció. Les pèrdues, en una economia mixta on la venda dels porcs representa una part molt significativa del benefici final, són enormes, i alguns escombriaires ja no aixecaran cap, sobretot per les prohibicions posteriors a mantenir els mateixos sistemes d'explotació. S'acaben sacrificant més de 40.000 porcs, xifra que dimensiona la potència de les instal·lacions. Poc temps després, la Cooperativa dels escombriaires hospitalencs que tenia la seu al carrer Independència i que resuscita després de la Guerra, reprèn el vell projecte del GATCPAC a finals dels anys cinquanta i compra un solar al carrer 26 de gener —actual Castelao. Les dificultats econòmiques i la indecisió d'establir-lo finalment al lloc projectat van impedir que es fes realitat. Així que les molèsties no es van aturar i els escombriaires encara trigarien un temps a marxar. Ho farien de la mà del progrés, més que no pas de la voluntat de les autoritats, quan es va decidir acabar amb els carros verds, substituint-los per camions i es va complicar la tria.

L'Hospitalet arriba a 1940 amb uns 51.000 habitants, dels quals poc menys de la meitat vivien ja a Collblanc-La Torrassa¹⁴ i l'altra meitat, en parts més o menys iguals, a la Vila Vella i a Santa Eulàlia, amb un disseminat ja més aviat modest que no arribava als 5.000 habitants. Cal tenir en compte que entre els anys vint i trenta, l'espai entre la carretera de Collblanc al nord, la via del ferrocarril a Martorell al sud i els dos grans torrents de la Riera Blanca i del Torrent Gornal a les vores, pràcticament queda saturat, fins al punt que cap als anys quaranta es travessa urbanísticament el marge oest del Torrent per configurar a poc a poc el barri de les Planes, al sud; el de la Florida amb el límit de Collblanc, i el de Pubilla Cases al nord del terme. Val a dir que, en aquests indrets, ja hi havia nuclis urbanitzats d'abans de la guerra: a Pubilla Casas al voltant de la Plaça de l'Alzina estenent-se cap al nord i a la Florida, als voltants dels carrers Llevant-Pedraforca. També unes quantes cases a la zona del carrer Renclusa i el camí del Molí, i a Sant Josep, un petit eixample entre el traçat del carrilet, la carretera, la Riera dels Frares i Miquel Romeu, on vivia en aquests anys encara no un miler de persones. El plànol de la ciutat de l'any 32 on s'observen aquests gràfics manté encara una ombra de l'estructura del projecte urbanístic que va fer Ramon Puig Gairalt l'any 1925 i que presentava diversos eixos vertebradors, el principal dels

---

¹⁴ Diversos autors, *Història de L'Hospitalet. Una síntesi del passat com a eina de futur*. CEL'H, 1997. Pàg. 144.

quals la Gran Via de sud a est, dues vies amples paral·leles a la via del tren de Tarragona a banda i banda, i cinc zones de planejament en tot el terme: dues zones d'interior amb eixamples corresponents a la Vila Vella i Santa Eulàlia que havien d'ocupar tot el territori de Marina fins a la Gran Via; una zona mixta a l'altra banda de la gran avinguda i, fins a les terres del port franc, una important zona industrial. A la zona del Samontà preveia tres àrees de ciutat jardí a Collblanc, Les Planes, La Florida, Pubilla Casas i la barriada Sanfeliu i un gran parc de muntanya interior a Can Serra i jardins i zones d'esbarjo a la riba del riu. El que ens interessa per al present treball: res d'indústries a l'interior de la ciutat, ni a la carretera del Mig, ni a la frontera del Samontà i rodalia on ara es concentrava. Segurament caldria matisar coses estudiant en detall la proposta Gairalt, però resultava evident que un projecte de ciutat de qualitat posava la residència, els equipaments i els serveis en un lloc i la indústria en un altre, fos o no fos contaminant. Amb més raó, si hi existia aquest perill.

Per contra, en el plànol real dels anys trenta es veuen dos eixos industrials molt destacats: el de Santa Eulàlia entre la carretera i el tren, amb la Fundació Escorça i el tèxtil de Can Trinxet, d'una banda, i l'eix Aprestadora per una altra, on es combinen les empreses del tèxtil i la fàbrica d'adobs; i el de Sant Josep, amb un nucli fort de fàbriques de ceràmica i de refinament d'oli entre la carretera i la frontera del Samontà, a l'est del raval, i amb un parell de grans fàbriques a l'oest a tocar de la Vila Vella, com ara la fàbrica de les sedes de Can Vilumara i la Farga, i unes quantes instal·lacions industrials més o menys aïllades sobre el canal i sobre els torrents, com ara la Tecla Sala i la serradora de marbre de Tomás Giménez. Entremig, a Marina, i al bell mig de tota la trama urbana, multitud d'indústries menors o no tan menors —Can Trias, per exemple— que aniran desapareixent a mesura que el ciment s'apodera del territori.

La lluita mediambiental.

No cal filar prim sobre el model de creixement de la ciutat durant l'etapa franquista. És simplement un període d'ocupació depredadora. Només cal contemplar les dades demogràfiques per fer-se una idea de la destrucció de l'espai del terme, perquè milers de ciutadans nous equivalen a milers de metres quadrats construïts per fer habitatges, però també per fer infraestructures viàries, d'abastiment i de sanejament, equipaments i serveis diversos. El que destaca del franquisme sobre altres períodes igualment convulsos en aquest sentit és justament que la ciutat creix a un ritme exagerat però exclusivament pel que fa a habitatges i indústries. Les infraestructures, els equipaments i els serveis vénen molt després i de manera improvisada i insuficient. És veritat que hi ha pressió social per edificar, perquè la demanda de mà d'obra de la indústria catalana quan es renuncia a l'autarquia fa que centenars de milers de treballadors i les seves famílies abandonin la precarietat dels vells oficis i la desocupació endèmica per la seguretat d'un salari encara que sigui miserable i la vida en un lloc estable. Però aquesta pressió no justificaria el model de planificació urbanística dels anys seixanta i setanta si no existís alhora el fantasma de l'especulació, el descontrol administratiu i l'autoritarisme polític.

Dèiem, a l'inici del treball, que la qualitat de vida inclou necessàriament el respecte mediambiental. I si és impossible que una ciutat d'urbanisme saturat pugui complir uns mínims estàndards de qualitat de vida, encara és més difícil que els compleixi si manquen serveis i sobren indústries contaminants, com és el cas quan a l'inici dels anys setanta es frega el quart de milió de residents en una superfície de 1.250 ha.

En aquest sentit, quan la protesta social ha estat més purament mediambiental a l'Hospitalet és quan s'ha dirigit a posar de manifest la densitat urbana del territori i això va tenir el seu punt culminant entre els anys 1974 i 1981, que coincideixen, no per casualitat, amb el final del franquisme i els primers anys de la Transició. Però la densificació venia de lluny, de quan comencen a aprovar-se els plans parcials que configuren els barris i els deixen sense espais.

Des de mitjan anys quaranta, els solars lliures a prop de les principals carreteres s'innunden de barraques improvisades. Passa a l'Hospitalet, però a també a Barcelona i a les poblacions de l'entorn que configuraran amb el temps l'àrea metropolitana de Barcelona. Són recognoscibles els barris de barraques de Can Tunis-Can Valero, de la platja del Somorrostro, de les Corts-Diagonal, on després s'obriria l'avinguda de Madrid i el camp del Barça, de la Perona, del Carmel, del Camp de la Bota, del Poble Sec, de Santa Engràcia a Prosperitat, etc. i a l'Hospitalet, especialment de la Bomba, però no només (també a la barriada Sanfeliu, on es van ocupar fins i tot coves i refugis del Samontà per fer-les servir com a habitatges). En tots els casos es tracta d'habitatges d'autoconstrucció, precaris i sense serveis, que es van consolidant amb el pas del temps perquè, quan uns veïns troben casa i marxen, uns de nous acaben ocupant el que altres deixen. Les autoritats franquistes, conscients del problema, basteixen ben aviat els primers polígons d'habitatges que construeix la Obra Sindical del Hogar, tan modestos com de poca qualitat: els Bloques del Caudillo a Collblanc (1940) i els "Onésimo Redondo" a la Florida (1950). Resulten òbviament insuficients i evidencien que el problema de la reubicació no es pot resoldre amb l'ocupació fragmentària del sòl sinó que requereix una planificació del territori. Així neix el Pla Comarcal d'Ordenació Urbana de Barcelona de 1953, hereu, en part, del pla Jaussely de 1903 i del de Rovira i Trias, redactat després de l'enderrocament de les muralles, que havia guanyat el concurs municipal però que es va veure desplaçat pel d'Ildefons Cerdà. És un pla, aquest del 53, imprecís en la proposta financera i orfe en l'estructura jurídica que convida a ser impunement tergiversat. Serà revisat novament l'any 1964, refet el 1966 amb un nou pla director, i completat finalment amb una nova relectura el 1974, que rebrà tot tipus de pressions dels promotors immobiliaris en plena voràgine especulativa. Serà aquesta revisió del Pla Comarcal de l'any 1974-76, que preten reduir notablement els equipaments urbans en benefici de l'alliberament de més espais per l'edificació, el que acabarà irritant les masses i fent-les sortir definitivament al carrer identificant el malestar per la qualitat de vida amb l'absència de llibertats polítiques. Però tornem al relat. L'any 1955 se superen per primera vegada els 50.000 habitants censats i l'Hospitalet es converteix en la segona ciutat de Catalunya. Un parell d'anys abans s'ha inaugurat la Seat a la Zona Franca, que enceta una nova crida de mà d'obra industrial, i el 1956 pren possessió com a alcalde el Dr Solanich, nebot de Tecla

Sala, la propietària de la filatura, i després d'un acord entre el delegat local de sindicats, el propietari de la Farga, Francisco Luis Riviere, i un altre industrial de pes, Luis Layola Basas. Així s'elegien alcaldes. Serà amb aquest alcalde i a l'emparedat d'un pla comarcal poc exigent, que s'aprovaran els plans parcials de les Planes (1957), la Florida (1958), Santa Eulàlia (1959), la Carretera del Mig, el sector Gran Via Nord, la barriada Sanfeliu i Can Serra (1961) i es faran obres d'infraestructura cabdals per a la ciutat com ara el pont sota la Renfe a la carretera de Santa Eulàlia per evitar el pas a nivell, l'obertura d'Isabel la Catòlica, cap al nord, amb la supressió de l'altre pas a nivell de la línia de Martorell, i l'obertura del carrer Barcelona a través de la Farga, etc. Quan es creua la dècada, l'Hospitalet encara té 900 ha susceptibles de ser dedicades a l'agricultura, és a dir, espais lliures, i més de 120.000 habitants. Tot el Samontà és ja sòl programat i aviat ho estarà la Marina, quan s'edifiqui el barri de Bellvitge que ja ha estat delimitat urbanísticament.

El nou alcalde, España Muntadas, formava part del Consistori des de l'any 1958 després d'ingressar a Falange Española i ser elegit pel terç corporatiu i, per tant, tenia experiència sobre el desenvolupament urbanístic que, amb ell, arribaria al paroxisme. De caràcter displicent i autoritari, tenia també un punt de megalòman que li va fer imaginar que l'Hospitalet podia competir amb Barcelona i ell, com a alcalde, forjar-se una carrera política destacada. Per això va pressionar per ser diputat a Corts, alhora que projectava sobre la ciutat una mena de miratge que no s'avenia gens amb el caos urbanístic: va adquirir Can Buxeres per convertir-lo en un palauet corporatiu, va donar relleu a les Noches de la Ciudad com una mena de trobada de luxe d'autoritats, empresaris i prohoms, i va dissenyar un mitjà de comunicació — *La Voz del Llobregat*— per tenir una certa influència sobre el que la ciutat projectava i convertir-se en cap de cartell del conjunt de la comarca. Era segon Marquès de Monsarra i hereu de la família fundadora de La España Industrial i se li notava. Intransigent en matèria política i franquista convençut, els jerarques del moment van veure que, amb l'increment de la conflictivitat social, la seva presència, lluny de contribuir a apaivagar els ànims, es convertiria en un esperó per al conflicte i el 1973 va haver d'abandonar el càrrec en mans de Vicenç Capdevila,¹⁵ el primer alcalde no falangista des de la victòria de 1939.

L'onada immigratòria de finals dels cinquanta s'accentua i els instruments de planificació del consistori España funcionen a tot ritme. Tots els plans parcials s'activen i es modifiquen constantment per encabir noves edificacions sense compensacions socials de cap tipus. Quan cal enllestir les infraestructures necessàries, s'implanta un sistema de depredació municipal que provocarà enormes sacrificis i molta protesta: les contribucions especials. Se satura pràcticament el territori dels nous emplaçaments de la Florida, les Planes i Pubilla Casas, on en una dècada (1960-1970) es passa de 40.000 a 80.000 persones. També a Collblanc i a la Villa Vella s'ocupen nous espais i, sobretot, neixen els barris poligonals de Bellvitge, Can Serra i Gran Via Nord i es de-

---

¹⁵ Vicenç Capdevila té un criteri diferent sobre la marxa de l'alcalde España. Converses amb l'autor. (nov. 2015)

limita el que serà nou Polígon Gornal. S'acaba de desplegar el mapa territorial amb l'aprovació dels plans parcials de Pubilla Casas, del Centre, de la Travessia Industrial i s'inicia la projecció de Gran Via Sud i el polígon Pedrosa.

D'acord amb les previsions, es desenvolupa també la zona industrial al voltant de la carretera del Mig i de la seva prolongació a Santa Eulàlia per Aprestadora i l'entorn de la Gran Via (Travessia Industrial). Només entre 1956 i 1962 s'instal·len al municipi més de mig miler de noves indústries i ja al 1975 n'ocupen 270 ha.

L'Hospitalet es converteix, malgrat les ínfules d'alguns dels darrers alcaldes del franquisme, en un territori suburbial on l'edificació intensiva ha deixat desproveïts els barris de tot allò que es fa indispensable per la vida en una ciutat: carrers i vies en condicions, mercats, escoles i ambulatoris suficients, fronteres permeables, eliminació dels obstacles naturals en zones sense urbanitzar com ara els canals de rec i les sèquies o les línies d'alta tensió, parcs i zones verdes, un ambient lliure de contaminació, salubre i higiènic i tot en el context d'una vida participativa en els terrenys del lleure, de la cultura, del treball i de la política. L'Hospitalet, en aquesta conjuntura i en aquests anys, és justament tot el contrari: un espai desarticulat amb un traçat caòtic producte de les antigues vies rurals i de la improvisació posterior, col·lapsat per les vies del tren (quatre línies diferents), per les séquies agrícoles i el canal que les nodreix, que es converteixen en clavegueres a cel obert quan perden la seva funció, per l'electrificació aèria i la contaminació electromagnètica inherent, sense parcs dignes d'aquest nom en cada nucli urbà, sense carrers asfaltats gairebé a tots els barris, sense escoles, ni mercats ni ambulatoris suficients, sense poliesportius on practicar esports ni prous biblioteques, sense teatres ni centres cívics i, per acabar-ho d'adobar, amb indústries molestes i, en ocasions, perilloses al voltant. Els polígons, a més, sense la urbanització indispensable i tot plegat en mig d'una crisi del sistema i, a partir de 1973, d'una crisi econòmica de considerables proporcions.

En aquest context, entre 1971 i 1975 apareixen les associacions de veïns pràcticament en tots els barris de la ciutat i es desenvolupa una etapa de protestes cíviqües que, emmarcada inicialment en el rebuig a la revisió del Pla Comarcal que s'acaba millorant, s'estén, més enllà de l'urbanisme, en la reivindicació d'una qualitat de vida digna que culmina amb l'aspiració legítima d'una societat democràtica.

Pel que fa al reclam mediambiental estricte, hi ha dos eixos vertebradors molt evidents: el conflicte al voltant de les indústries molestes, i en alguns casos perilloses, i la protesta contra les reminiscències del passat, ja siguin el canal i derivats o les torres d'alta tensió. En el primer apartat ens hauríem de fixar en dos casos emblemàtics que van acabar amb el trasllat de les empreses després d'una intensa i llarga lluita, i en el segon cas, en les queixes a Santa Eulàlia, Sant Josep i Bellvitge per les infraestructures de regatge i altres, i a la Florida-les Planes per les línies d'alta tensió. Aquí parlarem d'alguns d'aquests casos com a simples exemples recents de la lluita per la qualitat de vida a l'Hospitalet.

El cas de la Cardoner.

Quan a finals de 1973 es posa en marxa l'Associació de Veïns de Can Serra, una de les primeres i més combatives de la ciutat, ja fa dècades que els veïns de la zona pateixen periòdicament les insuportables pudors i els sorolls de l'empresa Cardoner SA, ubicada a l'Avinguda Isabel la Catòlica 125, a l'altra banda del ferrocarril i a tocar de les bòviles Goyta Olivares, CEBACSA i l'antic cementiri. Es tracta d'una fàbrica de colorants al sofre, creada el 1925, probablement en el mateix punt on en el plànol del municipi de 1927 apareixen unes instal·lacions a nom d'Ernesto Mayoral. Una informació de *La Vanguardia* del diumenge 24 de febrer de 1935, que dona compte d'un atacament el dia anterior a l'empleat de la factoria que portava el jornal dels treballadors, la situa exactament. Es tracta de "la fàbrica de colorantes sita en la bóbila del 'Guita', propiedad del señor Cardoner".¹⁶ Sabem també per un altre document¹⁷ que en plena guerra civil l'empresa va ser col·lectivitzada per abandonament patronal i que s'anomenava Cardoner y Cia.

I sabem que al 1976, quan la nova associació fa seu el conflicte, el veïnat de Can Serra, de les Planes i de Sant Josep feia temps que es queixava a l'Ajuntament, de manera més o menys individual, de les molèsties que havien de suportar. No és fins el maig d'aquest any, però, que s'analiza la qüestió dins la vocalia d'Urbanisme, es decideix iniciar una campanya de rebuig amb l'objectiu d'aconseguir el trasllat i es presenta una denúncia col·lectiva a l'Ajuntament.

Un parell de mesos més tard, el gerent de l'empresa demana la col·laboració de la mateixa Associació de Veïns per aconseguir permís de l'Ajuntament per augmentar la potència elèctrica que permeti instal·lar diversos filtres que redueixin, segons la companyia, gran part dels efluvis pudents. L'Associació no accepta la proposta de l'empresa i li fa saber que l'objectiu dels veïns és forçar el trasllat de la factoria, perquè no és admissible una indústria d'aquestes característiques enmig dels habitatges.

Cardoner SA va obtenir al setembre de 1965 la patent del procediment per a l'obtenció de colorants al sofre per tioració d'indofenols i els seus eucoderivats i encara una altra, ja fora de l'Hospitalet a l'any 1989, amb el procediment d'obtenció i aplicació de colorants sulfurosos líquids reduïts en forma de leuco de baix contingut en sulfur sòdic. L'any 1981, l'empresa, ja a Castellbisbal, és comprada per la multinacional Sandoz que, el 1994, l'absorbeix. L'any 1997, Sandoz Chemicals s'unirà amb Hoechst per formar Clariant Ibérica i l'any 2012 Clariant Ibérica ven a Archrome les divisions tèx-

---

¹⁶ *La Vanguardia*, 24 de febrer 1935.

¹⁷ Ho esmenta Ignasi Cendra i Bertran. *El Consell d'Economia de Catalunya (1936-1939). Revolució i contrarevolució en una economia col·lectivitzada*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006. Tanmateix, el llistat que adjunta Carles Santacana en el seu treball sobre empreses col·lectivitzades a l'Hospitalet, no la inclou. "La col·lectivització a l'Hospitalet de Llobregat", dins *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat (1936-1939)*. Barcelona: CECBLL i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.

Instal·lacions de la Cardoner a tocar d'Isabel la Catòlica entre Can Serra i Sant Josep, segons una fotografia del fons del Centre d'Estudis de l'Hospitalet

til (on s'inclou la planta de Castellbisbal) i de paper (l'antiga paperera del Prat). Avui, a la fàbrica de Castellbisbal encara hi treballen 95 persones i un enfocament que la multinacional titular destaca especialment i que no deixa de ser singular: "Uno de los últimos desarrollos de la planta de Castellbisbal ha sido un colorante elaborado a base de residuos generados en las industrias de su entorno, en concreto, con restos de cáscara de nuez y de almendra, así como de romero. El resultado es un colorante que tiene las mismas prestaciones que los derivados del petróleo, pero cuya producción es mucho más sostenible."¹⁸

L'any 1976, però, encara estàvem molt lluny d'això. El 8 d'octubre, uns quatre-cents veïns¹⁹ convocats per l'Associació es concentren a les 9 del vespre davant les portes de la Cardoner, enmig d'una pudor intensa, que és l'habitual de la fàbrica. Hi ha veïns també de Sant Josep i de les Planes, dels habitatges corresponents a aquests barris més propers. La policia impedeix fer l'assemblea prevista al carrer per demanar el trasllat de la fàbrica i els concentrats decideixen marxar pacíficament i fer-la en els locals de la Casa de Reconciliació de Can Serra. Allà es posen de manifest les pudors

---

¹⁸ Cal veure <http://www.modaes.es/equipamiento/20141201/el-grupo-suizo-archroma-establece-en-espana-su-division-mundial-denim.html>

¹⁹ En atenció a les normes de publicació d'articles del Centre d'Estudis de l'Hospitalet que es pronuncia en contra de la discriminació de gènere en el llenguatge, cal aclarir que cada vegada que en aquest article es fa esment dels veïns i dels ciutadans en general, l'autor inclou expressament les veïnes i les ciutadanes que tant es van destacar en les lluites i reivindicacions per una vida millor. Es fa servir el plural genèric convencional, però en tots els casos caldria parlar d'homes i dones per igual.

constants i els sorolls de les sirenes i es fa avinent que l'empresa està situada en un punt que la revisió del Pla Comarcal considera zona verda. A més, es donen a conèixer alguns moviments sospitosos de la factoria que fan témer que no solament no tinguin intencions de marxar sinó, ben al contrari, d'ampliar-se i millorar les instal·lacions. En la mateixa assemblea, els veïns, per carregar-se de raons tècniques i legals, més enllà de les purament evidents, decideixen demanar signatures al barri reclamant el trasllat, omplir finestres i balcons de llençols blancs amb l'exigència de l'eradicació i sol·licitar una entrevista amb l'alcalde de la ciutat, Vicenç Capdevila, i també amb la Delegació d'Indústria i la Jefatura Provincial de Sanidad, a qui s'adrezen, a més, senyals denúncies.

Quan el 8 de novembre l'alcalde concedeix l'entrevista, els representants de l'Associació porten un escrit amb més de dues mil signatures documentades i els acompanyaran en manifestació un miler i mig de persones, des de Can Serra fins a l'Ajuntament. Mentrestant, tots els divendres fins aquest moment hi ha concentració davant les portes de l'empresa durant una hora, després que el barri s'hagi omplert de cartells reclamant el trasllat de la Cardoner i a la mateixa avinguda Can Serra s'hagi penjat una pancarta exigint el final del problema.

Que la Cardoner és no solament una empresa molesta, sinó també perillosa i insalubre ho posen de manifest els informes que genera la Jefatura Provincial de Sanidad i el Col·legi d'Enginyers, a qui s'ha demanat peritatge. Sanitat certifica que l'empresa genera vapors pestilents i sorolls a causa de tres potents sirenes que actuen de sentinelles de l'extracció d'efluvis. Els vapors poden ser nocius per a la salut, i els sorolls, per la seva intensitat, durada i freqüència, afecten greument el descans dels afectats. Per la seva banda el Col·legi d'Enginyers posa de manifest que, en tractar-se d'una empresa que es dedica a la producció de colorants al sofre, després, en el seu procés de producció, fins a quatre substàncies molestes amb efectes sobre l'organisme de les persones. Una de les substàncies, la difenilamina, produeix astènia, dissipació i anorèxia, i pot causar taquicàrdies, hipertensió i èczemes cutanis. L'altra substància és l'àcid sulfhídric, que és el causant directe de la pudor. Destructiu per a qualsevol forma de vida, produeix, a més, irritació a les mucoses, especialment als ulls i a la pituitària, i pot provocar dolor i congestió al coll, esternuts repetitius i sequedat de les vies aèries. L'empresa després també carbitol, que és un producte que provoca hipotensió i disminueix el ritme de la respiració, i nitroanilines, uns tòxics molt actius per les vies respiratòries i pel contacte amb la pell. La conclusió de l'informe no permet dubtes. La factoria és un perill potencial per a la salut pública dels qui la pateixen passivament i les autoritats estan obligades a mantenir un control estricte i permanent dels riscos, dintre dels límits acceptables per a la qualitat de vida i la salut del veïnat.

En l'entrevista amb l'alcalde, Capdevila es mostra receptiu, expressa el seu convenciment que la planta ha de traslladar-se i esmenta un contacte informal amb l'alcalde de Granollers per veure la viabilitat d'uns terrenys idonis per a aquest tipus d'empresa, en aquell terme. Els veïns aconsegueixen també entrevistar-se amb la gerèn-

Una manifestació de veïns dels anys 70, segons una fotografia publicada al butlletí de l'Associació de Veïns de Can Serra

cia de la Cardoner i descobreixen que l'empresa no posa resistències importants al trasllat sinó més aviat al contrari, conscients que són realment una molèstia i que l'oposició dels veïns impedeix un procés de producció normalitzat i ampliable.

Tothom sembla estar d'acord, els veïns, l'empresa i l'Ajuntament, però les setmanes van passant i no hi ha notícies, així que els veïns tornen a intensificar les campanyes i al mes de març reprenen la crida a concentrar-se, aquesta vegada cada dijous a les 20 hores davant la factoria. Tornen els contactes amb l'Ajuntament, que no s'havien interromput del tot, i finalment s'arriba a una proposta que ha de ser ratificada pel ple municipal el 2 d'abril de 1977 i que presenta tres punts notables. Un principi d'acord entre empresa i Ajuntament per tal d'expropiar les instal·lacions de la factoria per un valor total de 28 milions de pessetes, 14 dels quals en concepte d'indemnització pels drets de sòl i uns altres 14 milions pel valor de les instal·lacions i el trasllat. Un compromís en ferm per part de la Cardoner que el 30 de juny de 1979 deixarà lliure el solar, amb una possible pròrroga circumstancial de dos mesos, després del cessament total de l'activitat el 28 de febrer del mateix any i un termini de pagaments vinculat també al compromís de trasllat, consistent en l'abonament de set milions l'1 de març de 1978, set milions més l'1 de juliol del mateix any, set milions al cessament de l'activitat i els últims set milions en el moment de lliurar el solar.

L'acord és rebut amb certa satisfacció pels veïns, que ara ja saben que les molèsties tenen un termini fix malgrat que aquest estigui encara a dos anys vista, però critiquen fortament el component econòmic: "las arcas municipales (que son las nuestras) les darán 14 millones de pesetas por un terreno de una hectárea calificado como de futura zona verde (lo que lo desvaloriza notablemente desde el punto de vista económico) y 14 millones más por unas instalaciones industriales viejas y ya amortizadas en su mayoría (la fábrica se construyó en 1925) y otras nuevas que al hacerlas sin permiso municipal no hay por qué indemnizar. En definitiva un parche inadmissible y una so-

LA CARDONER ES UN PELIGRO PARA NUESTRA SALUD

JEFATURA P. DE SANIDAD

Se trata de una industria molesta y peligrosa. Produce ruidos, vibraciones y posiblemente algunos accidentes inflamables, el ruido es debido a tres potentes sirenas que actúan de centinela en los momentos de vapor de intensidad, duración y frecuencia, además al desahogo nocturno de la zona.

COLEGIO DE INGENIEROS

Se dedica a la producción de colorantes orgánicos y colorantes de azufre. De dicha producción se desprenden cuatro sustancias molestas cuyos efectos sobre el organismo son:

DIENLAMINA: Produce asntenia, dilatación y angustia, ocasiona problemas de taquicardia, hipertensión y eczema.

A SULFHDRIICO: Destructivo para la mayoría de formas de vida. Produce irritación local en los ojos, nariz y garganta, dolor y congestión en la conjuntiva, entorpecimiento, secado e inflamación de boca y garganta.

CARBITOL: Ocasiona descenso de la respiración y de la presión de la sangre.

NITROANILINAS: Son venenos activos de la piel. Se han producido casos de envenenamientos graves por estar una persona en contacto con cantidades excesivas de estas sustancias.

CONCLUSION: Hacia los riesgos evidentes que pueden ocasionar las emanaciones procedentes del proceso de producción desarrollado en dichas instalaciones, las autoridades competentes deberían proceder a un riguroso y permanente control de aquellas, a fin de mantenerlos dentro de los límites aceptables para la salud y calidad de vida de los vecinos residentes en la zona.

No existen dificultades técnicas para conseguir una efectiva disminución de las molestias.

Finalmente reanuda las leyes que se ha de obligar a Cardoner S.A. a fin de proteger el ambiente atmosférico.

ateneo

¡OJO QUE VA DE IMPUESTOS!

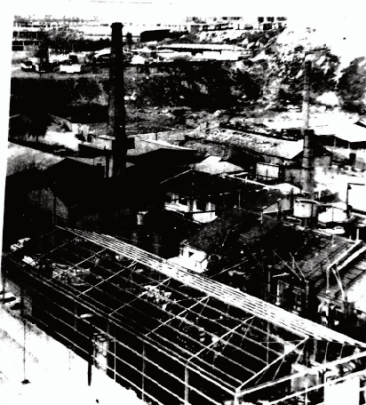
HAN MATADO UN HOMBRE

CUESTION HOMOSEXUAL

OCCUPACION POPULAR DEL POLIDEPORTIVO

BOLETIN INFORMATIVO-ATENEU C.S. LA FLORIDA - NUM 2 MARZO-73

¡CARDONER!

¡VETE DE UNA VEZ!

A l'esquerra una pàgina del butlletí de l'Associació de Veïns de Sant Josep i a la dreta, la portada del butlletí de l'Ateneu del Centre Social La Florida, a finals dels 70, protestant contra la presència de la Cardoner. Arxiu Municipal de l'Hospitalet

lució demasiado cara para la ciudad. El Sr. Capdevila se ha ido por la puerta grande".²⁰ I lluny d'apaivagar-se el conflicte, tornen les manifestacions al carrer. El 5 de maig, més de 400 veïns, recorren una part dels barris de Can Serra, Sant Josep i Centre, queixant-se d'un acord que surt bastant favorable a la companyia.

Amb un ull sempre sobre l'empresa i sobre les possibles obres de manteniment, les associacions reprenen altres temes i, el 6 de desembre de 1978, torna a saltar la sorpresa, a dos mesos del termini previst per cessar l'activitat. L'empresa envia una instància a l'ajuntament explicant que a Castellbisbal, on la factoria ha trobat un terreny idoni, no li han concedit llicència d'obres fins al 2 de novembre proppassat, cosa que li impedirà complir amb els terminis fixats. Demana, en conseqüència, una moratòria d'un any mes i acompanya la sol·licitud amb un pla temporal vinculant les obres previstes de la nova factoria amb el trasllat. Totes les associacions de veïns afectades, les de Can Serra, Sant Josep i la Florida, a més de l'Associació Cultural Rumbo de Pubilla Cases, que actua també com una agrupació de veïns, posen el crit d'alarma i tornen a reclamar a l'Ajuntament controls sobre la Cardoner. A partir d'aquest moment se succeeixen entrevistes entre els veïns, el consistori i la mateixa empresa a la qual

²⁰ Totsxtots, butlletí de l'Associació de Veïns de Sant Josep, març 1977.

Els veïns pintant les parets exteriors de la fàbrica durant les protestes. Fotografia publicada al butlletí de l'Associació de Veïns de Can Serra

se sumen les centrals sindicals, CCOO i UGT, amb presència a la factoria. Finalment s'arriba a una sèrie d'acords que són ratificats pels veïns en assemblees de barri i que es poden resumir en: la constitució d'una comissió de control i seguiment de les obres i el trasllat; la previsió de desmantellament del 75% de l'empresa per l'octubre de 1979 i del 100% pel desembre. Començar el trasllat per les seccions que causen les pudors i que són les més tòxiques; concedir la confiança al comitè d'empresa per tal que el procés de producció mitigui les olors, en aquest cas garantint les suficients quantitats de sosa per reduir els efectes tòxics, i instar l'empresa perquè deixi fer les vacances als treballadors el mes de setembre en lloc de l'agost, per tal que es pugui fer servir el mes d'agost, amb menys veïnat al voltant, per acabar la producció pendent prèvia al trasllat. Els acords es ratifiquen també pels treballadors, per l'ajuntament i per l'empresa. Però, a la fi, no es compliran.

Els mesos van passant sense massa tranquil·litat, a mesura que arriben nous rumors sobre les creixents dificultats de l'empresa a Castellbisbal per obtenir els permisos necessaris, fins al punt que l'empresa informa els veïns que ha hagut de reclamar la intervenció del governador civil per aplanar les dificultats. I mentrestant arriben les primeres eleccions democràtiques. El nou consistori, sorgit en bona part de la lluita social, porta tot just quatre mesos actius quan venç el termini del 30 d'octubre del 79 que l'empresa no compleix. Encara més, demana que en lloc de cessar la producció el 28 de febrer següent, l'any just que havia reclamat de pròrroga, se li permeti fer-ho el 30 de març. I, finalment, així serà. Abans, a mitjan febrer, els veïns i veïnes de Can Serra celebraran l'enterrament de la Cardoner amb un vibrant Carnestoltes.

El canal, les séquies i altres molèsties.

Mentre el Canal de la Infanta i les séquies que se'n derivaven tenien la utilitat per a la qual havien estat construïts, és a dir, mentre servien per regar els camps o per impulsar les turbines de les primeres empreses instal·lades als salts, els usuaris tenien cura d'arranjar les lleres i de mantenir l'aigua en circulació i neta. Cal recordar que el canal i les séquies formaven part d'un Consorci d'usuaris que s'encarregava de la seva gestió. Quan els camps s'urbanitzen i deixen de necessitar l'aigua de les séquies o quan les empreses s'electrifiquen, les antigues infraestructures deixen de tenir més utilitat que la del desguàs, la recollida d'aigües pluvials, primer, i d'aigües residuals a mesura que desapareix la vigilància i creix la desídia. Amb el temps, a mesura que augmenta la urbanització, les séquies que no són destruïdes i assecades són cobertes, i amb el canal passa el mateix, però allà on encara circulen a cel obert es converteixen en pocs anys en clavegueres i en nius de brossa i de residus. Allò que havia produït tanta riquesa a primers del XIX és ara una font de contaminació i molèsties, especialment allà on s'han construït habitatges sense tenir en compte la seva proximitat, que és gairebé a tot arreu però, en especial, a la barriada de Sant Josep, que creix a tocar del canal, i a Santa Eulàlia, on l'estructura agrària recent manté encara moltes séquies obertes. En altres indrets les queixes del veïnat, especialment al Samontà, tindran com a testimoni els torrents i les rieres a cel obert i encara sense urbanitzar, com passa al Torrent Gornal tocant a la Torrassa, a la Riera Blanca, etc. Tant el canal com les séquies o les rieres tendeixen sovint a desbordar-se i a repartir la càrrega de detritus per carrers i plantes baixes dels carrers pròxims. Això fa que, de manera regular i a tots els barris afectats, els veïns expressin les queixes a l'Ajuntament fins que les associacions creades aquests anys recullin de manera convenient la reivindicació i aconseguixin la força social necessària per resoldre els problemes.

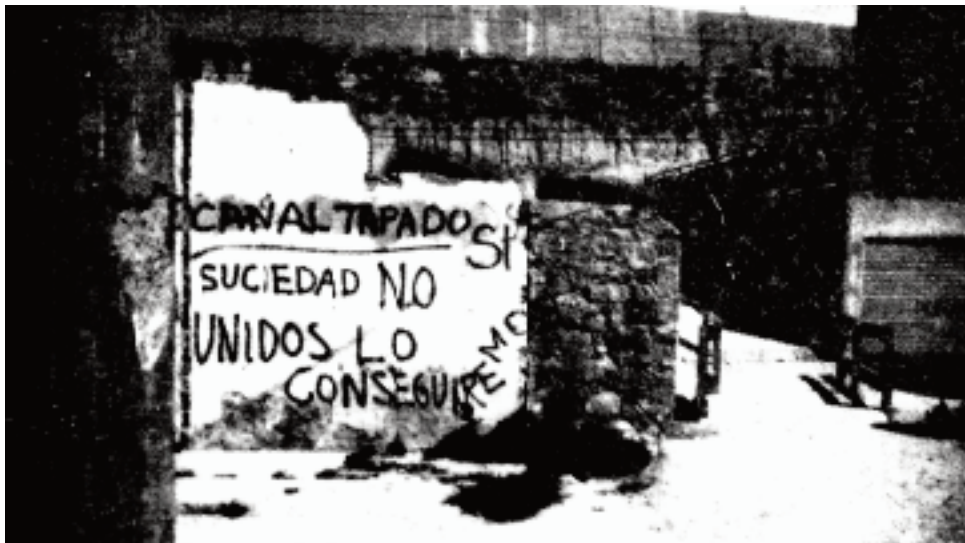
Conseqüència d'aquestes denúncies particulars, el ple municipal de juliol del 1973 ja va acordar "requerir al Canal de la Infanta para que proceda con la máxima urgencia a cubrir el cauce principal y sus hijuelas, o sea, la red total del mismo que discurre por el territorio de este término municipal". Gairebé res demanar a un consorci en hores molt baixes una inversió com aquella. L'Ajuntament sabia que aquell requeriment havia de caure necessàriament en terra erma i que, en qualsevol cas, la principal responsabilitat era seva per permetre la planificació urbana a tocar d'aquell canal potencialment insalubre, sense exigir als promotors dels habitatges el cobriment de la infraestructura agrària, ja gairebé inservible.

Quan dos anys més tard, a la tardor de 1975, alguns diaris es fan ressò de l'alarma del veïnat de Sant Josep per alguns casos de meningitis detectats que podrien tenir com a causa "el estado de putrefacción de las aguas del canal" i es reclama una inspecció sanitària,²¹ l'Associació de Veïns de Sant Josep es posa en estat d'alerta. Demana als veïns proves i certificats mèdics que puguin tenir de malalties infeccioses

---

²¹ *Mundo Diario*, 7 d'octubre 1975, però també *El Noticiero Universal*. *Totsxtots*, butlletí de l'Associació de Veïns de Sant Josep, gener-febrer 1976.

Pintades al mur del Canal, a Sant Josep.

detectades en aquest període i les porta a l'Ajuntament. Les notícies dels diaris són contestades una setmana més tard (15 d'octubre) pel cap local de Sanitat, que afirma també a la premsa que "las deficiencias objeto de la preocupación de la Corporación, acuciada por esta Jefatura Local de Sanidad" semblen indicar que "de ningún modo el Canal haya sido la causa de algún caso esporádico de meningitis, atacado inmediatamente por la Jefatura Local de Sanidad". El 6 de novembre, *Mundo Diario* torna a publicar una relació de certificats mèdics que presenten els veïns referits a malalties infeccions, entre les quals hi ha casos de meningitis purulentes, otitis tuberculoses, xoc probablement meningocòcic, casos de conjuntivitis, etc. Uns dies més tard, el 15 de novembre, els veïns porten els certificats al regidor del districte, Joan Pirelló, que els dirigeix directament a la Sanitat Local i esperen deu dies a rebre notícies. Com que aquestes no arriben, truquen per telèfon al regidor, que els envia directament al Dr. Martínez, responsable local de Sanitat. Quan els veïns volen entrevistar-s'hi a l'Ajuntament, no el troben perquè compatibilitza la seva feina amb l'Ajuntament de Sant Cugat, i aleshores envien a la premsa els resultats d'una anàlisi química d'una mostra d'aigües del canal demanada a una empresa d'enginyeria (PASA), que evidencia una considerable duresa de l'aigua, un nivell molt alt de sulfats i un enorme volum de matèria orgànica en suspensió. El 15 de desembre tornen a l'Ajuntament en busca del Dr. Martínez perquè els expliqui què pensa d'aquest informe, però tampoc no aconsegueixen de parlar-hi. Per completar l'anàlisi, el veïnat demana també una anàlisi bacteriològica a l'Hospital de Sant Pau. Els resultats indiquen abundants colònies de *Vibrio NAG* del tipus II de Hensberg productores de diarrees estivals emparentades amb el còlera. I aleshores novament ho envien tot als diaris.

El 29 de desembre ho publica *El Noticiero Universal* i els veïns van el dia 30 a entrevistar-se amb la regidora Ràmia, l'única dona al Consistori, a qui els polítics locals ha-

vien encarregat la ponència de Sanitat. Sorprenentment, la regidora diu que s'acaba d'assabentar del problema pels diaris i, veient la situació, és l'alcalde el que es compromet amb els veïns a una resposta adient pel que fa al tema higiènic-sanitari i a una propera resposta satisfactòria pel que fa a la desaparició del problema, que vol dir el cobriment del canal.

A finals de febrer del 76, l'associació convoca una assemblea d'afectats a la qual està convidat el regidor Perelló²² i allà confirma que s'han mantingut contactes amb l'Entitat Municipal Metropolitana perquè afrontés l'obra, però que la resposta havia estat insuficient: podien assumir el tema però en un termini mínim d'un parell d'anys. Com que això li sembla impracticable a l'Ajuntament, Perelló explica que l'obra es farà amb recursos propis, cobrint el tram entre el carrer Crucero Balears (actual Ventura Gasol) i Estrella, al llarg d'aquest 1976 que ara comença. L'informe de Sanitat descarta que les aigües del canal puguin ser el focus de les infeccions denunciades i l'Ajuntament, en contra del que havia promès al novembre, no preveu cap actuació sobre la salubritat, més enllà de mantenir les aigües sense embussos perquè no vessi la llera. Els veïns són crítics també amb aquesta mesura i especialment amb l'acord sobre les obres. No consideren que els diners públics, un cop més, hagin de resoldre un problema que no és pas públic, sinó privat: o dels promotors dels habitatges o del Consorci del Canal de la Infanta. I en tot cas, mantenen com a primera responsable l'Administració que ha atorgat els permisos, és a dir, el mateix ajuntament, que ara intenta resoldre el problema que ell mateix ha creat, amb el pressupost públic farcit a base d'impostos i tributs.

No deixa de ser singular la crítica inherent que, en tots aquests anys, acompanya la reivindicació perquè es resolguin els conflictes socials. Els veïns, les entitats que els organitzen, no només es conformen amb la desaparició dels efectes, dels problemes. Posen contínuament l'accent en els causants i, amb una interpretació política que parla a bastament de la qualitat del missatge, en l'absència de controls i en la manca de representativitat. És a dir, en l'absència de democràcia. I no accepten amb facilitat que el que s'ha fet malament es resolgui a pedaçs, improvisadament i fent servir els recursos públics: per la via de les finances municipals. El que dèiem: si hi ha un responsable privat, el que cal fer, el que haurien de fer les institucions representatives, és obligar-lo a resoldre els problemes que ha generat amb els seus propis recursos, no amb els de tothom.

---

²² Es curiós i significatiu que el butlletí d'abril de l'Associació, *TotsxTots*, expliqui la presència del regidor amb aquestes paraules: "El Sr. Perello también vino, aunque tampoco tenía demasiadas cosas concretas para ofrecer. Pero los vientos democráticos (sic) que soplan en el Ayuntamiento lo obligaban a estar junto al pueblo. Y ya no nos tenía miedo". Recordem que estem al bell mig de la Transició, al final del govern Arias, i a tres mesos de la incorporació d'Adolfo Suárez. I justament a un any que aquest mateix Joan Perelló substituís Vicenç Capdevila com a alcalde de la ciutat. Perelló, que va morir l'any 2011 als 82 anys, era un home d'ordre, però no tenia res de franquista. Li va tocar conviure amb l'estigma de no haver estat elegit democràticament i això ho va haver de suportar, potser amargament, fins al seu relleu després de les primeres eleccions democràtiques de 1979.

Portada del butlletí de l'Associació de Veïns de Sant Josep sobre el cobriment del Canal

Com que el regidor Perelló parla d'un tram concret d'uns 150 metres sobre el qual actuaran, els veïns del carrer Almadén, que també pateixen les conseqüències i que queden fora del projecte, posen el crit al cel. El regidor contesta que no hi ha prou diners, i els veïns amenacen amb una mobilització encara més forta. Al final s'emplacen a una nova reunió per al mes de març, on fixaran els terminis.

Cal esperar fins a maig d'aquest mateix 1976 perquè el consistori en ple accedeixi a fer que l'alcalde pugui contractar pel capítol d'urgència, sense subhasta ni concurs previ, les obres de cobriment del canal entre Isabel la Catòlica fins el Torrent del Lloro. És a dir, amb inclusió del tram del carrer Almadén. Molt poc després, la Corporació Metropolitana de Barcelona, que havia estat creada l'any 1974, es fa càrrec de la reivindicació comarcal de cobrir el canal principal, des de Molins de Rei a Barcelona, i una part substancial de les séquies més molestes per als veïns, i així, a l'octubre de 1978, s'aprova el projecte i la contractació d'obres d'un llarg tram del canal, inclosa específicament la part que faltava a l'Hospitalet un cop arranjada la zona de Sant Josep —tret d'alguns minúsculs intervals que es mantenen fins gairebé avui dia. És exactament la zona que hi ha entre el torrent Gornal i fins a l'avinguda del metro de Santa Eulàlia.

Allà, a Santa Eulàlia, el canal resulta menys aclaparador per als veïns perquè afecta només, i d'una manera relativa, el minúscul eixample creat a finals del XIX entre l'avinguda del metro i Can Trinxet, però, en canvi, algunes de les séquies que no han estat urbanitzades es converteixen en aquests anys en autèntiques clavegueres a cel obert, com la que els veïns d'aleshores bategen amb el qualificatiu de l'"olorosa" i

que circula a cel obert de forma perpendicular a la carretera, al costat del solar de l'empresa DVP pròxim a l'antiga INDO. El seu nom ho diu tot, i els veïns només s'expliquen que no hagi estat coberta per la desídia municipal, tenint en compte que es tracta d'un tram bastant curt. L'Associació de Veïns de Santa Eulàlia d'aquests anys presenta aquesta reivindicació menor, al costat d'un bon conjunt de problemes mediambientals que detecta al barri.

Entre ells els clàssics de Santa Eulàlia: "1. Molino de huesos donde al sol fermentan todo tipo de excrementos orgánicos de animales. 2. Cocheras de camiones de basuras, frente al colegio Pompeu Fabra. 3. Corral de cabras y ovejas en la calle Àngel Guimerà. 4. Cloaca a cielo abierto junto a INDO y empresa DVP. 5. Canal que existe saliendo del Metro de Sta Eulalia. 6. Contaminación existente producida por las industrias situadas en el barrio". Acompanyen el llistat amb un dibuix alçat (que es pot veure adjunt) i expliquen el que la vocalia d'Urbanisme ha fet: "Después de la carta enviada al Ayuntamiento (firmada por vecinos de este sector y trabajadores de las empresas antes citadas (Indo y DVP), varios vecinos más en cartas colectivas e individuales nos hemos dirigido al Gobierno Civil y Jefatura Provincial de Sanidad. Esta ha sido la primera fase o preliminar, de la campaña global contra la pestilencia, contaminación y malos olores, que es propósito nuestro llevar a cabo. Es decir, pretendemos que los intereses particulares no sigan fastidiando a todo el barrio. Que dejemos de resignarnos a vivir en un barrio infectado. Que las autoridades se vean obligadas a tomar cartas en el asunto y a hacer respetar las leyes que ellas mismas emiten. El vecino de Santa Eulalia no está solo para trabajar, no es solo contribuyente. Es algo más y quiere que los intereses colectivos no se vean pisoteados por la inmundicia que se almacena en determinados sitios."²³ Som a l'any 1975. Tres quarts de segle després de les primeres queixes, continuen inalterables els problemes mediambientals a Santa Eulàlia.

El butlletí de l'Associació és testimoni directe de les activitats que es porten a terme per acabar amb aquest problema. I així, en el número d'un any després llegim: "Siguiendo adelante con la campaña contra la contaminación en Santa Eulalia, el grupo de Urbanismo de esta Asociación convocó para el sábado día 10 [de 1976] una mesa redonda para informar sobre las medidas tomadas por el Ayuntamiento, y para mantener un coloquio y cambio de impresiones entre los afectados". La taula rodona va provocar expectació: "La gente estaba muy animada y desde el principio hubo grupos de gente que hablaban y discutían acaloradamente. La presencia de algunos basureros y propietarios de corrales empujaba a que hubieran mayores discrepancias y más acaloramiento. Por otra parte es significativa la ausencia de representantes del Ayuntamiento cuando el objeto de la mesa redonda era el de informar sobre las medidas tomadas por él..." Y continua: "Pero esta significativa ausencia se vio más fuertemente subrayada cuando la lectura escueta del permiso del Gobierno Civil quebró toda la animación y expectación que había en la sala. En efecto, dicho permiso solo autorizaba a hacer uso de la palabra a los dos técnicos asesores de la Asociación..."²⁴

---

²³ *En equipo*, butlletí de l'Associació de Veïns de Santa Eulàlia, gener 1975.

²⁴ *En equipo*, butlletí de l'Associació de Veïns de Santa Eulàlia, juny 1975.

Els veïns havien llençat prèviament la campanya que s'esmenta i el grup de joves de l'entitat havia fet una exposició de fotografies movible que s'havia portat pel barri allà on l'Associació de Veïns podia instal·lar un tenderol informatiu (per exemple durant la jornada de Sant Jordi de 1975). Alhora, el butlletí servia també per difondre les opinions en primera persona dels veïns afectats. Un d'ells, veí del carrer Igualtat, va adreçar a l'entitat una llarga carta sobre el problema, que va ser publicada íntegra i que, per la seva significació, reproduïm.²⁵

---

²⁵ Excmo Sr. Capdevila, Alcalde de HOSPITALET

En su correspondencia oficial pocas cartas habrá recibido tan contaminadas como la presente: la razón no por extraña deja de ser bien sencilla, pues la carta procede de un buzón de correos de mi barrio de Santa Eulalia donde habrá permanecido por algún corto espacio de tiempo però no por ello habrá podido salvarse —aunque de materia muerta se trate— de la contagiosa y perenne contaminación que allí nos invade.

Esta carta ha sido escrita desde mi domicilio particular de la calle Igualdad nº 36-40, y mientras la escribía me apenaba el tener que contemplar desde la ventana de mi domicilio —por cierto cerrada casi siempre herméticamente— un inmenso panorama formado por grandes montones de basuras y desperdicios en cantidades industriales que constantemente estan humeantes o por el fuego o por su normal evaporación.

Por si este espectáculo deprimente fuera poco, hay que añadirle las intermitentes oleadas de aires "nauseabundos" que nos va mandando con puntual asiduidad la "famosa" fábrica de colas que opera —no sabemos si con su permiso— muy cerca de nuestras viviendas, y tengo que recalcar si me lo permite, que el término nauseabundo tiene merecida explicación, puesto que entre las "operaciones" que dicha fábrica realiza, figura la de tener de forma permanente una original exposición de grandes animales muertos que les sirvan para una posterior conversión en productos como la cola, pero que duda cabe, que, también convierten al barrio mas inmediato, donde vivimos más de dos mil familias en el más contaminado y peligroso de Hospitalet. No obstante, y en contraste con este deprimente panorama vemos como en esta zona, las inmobiliarias no cesan de construir nuevas viviendas que con los correspondientes permisos de su Excmo. Ayuntamiento iran vendiendo después sus pisos, no sin ir acompañados de una curiosa "Cédula de Habitabilidad" que les abrirá las puertas para empezar a vivir en una zona totalmente inhabitable. Porque entendemos que el término "habitable" que dimana de una Cédula de Habitabilidad no solamente se refiere a unas paredes más o menos sólidas. Sinó también a la posibilidad de "habitar" en un lugar donde tendrán que respirar unos aires más o menos respirables; de otra forma hay que entenderlo como una lamentable ironia del destino.

Sr. Alcalde, seria ilusorio recordarle aquí aquella contundente frase de "a grandes males, grandes remedios", pero quizá mas ilusorio seria no preveer que estos concretos males no necesitan precisamente grandes remedios, sino mas bien que Ud. hiciera aplicar aquella ley tan elemental — que por eso suponemos que existe, sin saber cual— de que en zonas "habitables" de una ciudad no pueden cohabitar basuras y personas al mismo tiempo.

Sr Alcalde, al igual que nosotros le suponemos enterado de dicho problema que los medios de difusión y la prensa en especial han informado y denunciado reiteradas veces, pero no por ello hemos recibido ni visto hasta el momento actual, una respuesta pública clara y solucionadora.

Creemos Sr Alcalde, que por una sola vez, que su persona tuviera la consideración de compartir unos momentos por nuestro barrio, sobrarían estudios, proyectos y tramitaciones para dar fin de una manera urgente a tan lamentable y peligrosa situación que va minando de forma hasta ahora incontrolable la salud de estos suyos queridos, ciudadanos, del barrio de Sta Eulalia de Provenzana de Hospitalet de Llobregat.

José Mª Marcos Maciá

Carta de José Mª Marcos Maciá publicada a *En equipo* al març de 1975.

La vocalia d'Urbanisme no parava d'informar de com anaven les coses: "Lo que para las basuras y los corrales le ha sido relativamente fácil al Ayuntamiento (la absoluta mayoría son pequeños propietarios) no le ha sido para las dos industrias contaminantes que hasta ahora hemos venido denunciando con mas vehemència: la de colas de la C/ Herrero y la de piensos de la calle Independencia (se ve que son propietarios de mayor importancia). El Ayuntamiento da por sentada la situación casi ilegal de ambas fábricas al no tenir legalizadas todas sus instalaciones. Entonces ha procedido a darles un plazo para que efectuen dicha legalitzación, finalizado el cual y aplicando la legislación vigente al respecto (cabe destacar el nuevo reglamento de contaminación atmosférica recientemente aprobado) se tomaràn las medidas pertinentes."²⁶

I la nota de l'Associació continua: "Creemos que todo eso no es sino dar largas al asunto. Cuando son estas dos industrias las que más malos olores y molestias producen. Por todo eso los vecinos hemos de presionar más fuertemente que nunca para conseguir que este verano podamos salir a tomar el sol a los balcones, mantener las ventanas abiertas y respirar más limpiamente. Otro respecto de la colaboración de los vecinos es el de denunciar (en la asociación y públicamente) las fábricas y talleres que proliferan por todo el barrio y que producen asimismo malos olores, humos, ruidos y otras molestias. Algunos vecinos ya lo han hecho trayéndonos por escrito el nombre y dirección de tales fábricas y explicando las molestias y a quienes afecta más. Esperamos la colaboración de todos."²⁷

L'antic reglament de l'any 1961 sobre activitats insalubres, nocives, molestes i perilloses donava un termini de 10 anys (fins al 1971) per aconseguir la desaparició de corrales, vaqueries, etc. dintre els nuclis urbans de més de 10.000 habitants. Santa Eulàlia, al 1976, superava els 30.000 habitants i l'Ajuntament, després de les queixes veïnals, havia donat un mes de termini (que finalitzava a mitjan juny d'aquest 1976) perquè els propietaris de corrales els traslladessin o els tanquessin definitivament. L'Associació posava veu a la indignació popular per la demostrada desídia una vegada mes, del darrer ajuntament del franquisme que actuava sota la queixa dels veïns, quatre anys més tard de l'acabament del termini legal. Pel que feia a les escombraries, una part important dels terrenys encara utilitzats per a la tria i emmagatzematge, ja havien estat expropiats pel Ministerio de la Vivienda per construir habitatge social dins el pla d'ordenació del Polígon Gornal. Però les activitats continuaven. Molts dels solars ja eren de propietat municipal i el toc d'atenció dels veïns va permetre que l'Ajuntament se sentís motivat a actuar de manera imminent i a prometre que molts d'aquells solars municipals estarien destinats a equipaments públics. L'Associació, durant aquesta nova campanya, havia entès que, efectivament, les instal·lacions d'es-

---

²⁶ *En equipo*, butlletí de l'Associació de Veïns de Santa Eulàlia, juny 1975. La referència al nou reglament es refereix a la Ley de Prevención y Control de Contaminación Ambiental, que es va aprovar el 31 de maig de 1976 i que va ser complementada amb una ordre del 18 d'octubre del mateix any del Ministeri d'Indústria sobre prevenció i correcció de la contaminació industrial de l'atmosfera.

²⁷ *En equipo*, butlletí de l'Associació de Veïns de Santa Eulàlia, juny 1975.

combriaires, ja en evident declivi, eren petits negocis familiars als quals s'havia de reconvenir per evitar molèsties, però tampoc sense fer sang de manera activa. Sobre tot perquè reconeixia que molts d'aquests solars encara en ús havien estat expropiats, però els diners encara no s'havien fet efectius, tret d'un únic cas, el del propietari més gran del Gornal, que sí que havia cobrat a temps.

La queixa de l'Associació sobre les indústries també va tenir resposta municipal. A principis de l'estiu del 1976, l'Ajuntament, bastant per sorpresa, va ordenar el tancament de Pensos Ochoa, la fàbrica de pinsos del carrer Independència. Els veïns ja s'havien posat en marxa novament i havien començat a recollir signatures quan l'Ajuntament va actuar. I no ho va fer només sobre la fàbrica de pinsos. Aprofitant l'avinentesa, es va decidir a netejar molts solars de propietat municipal i va enderrocar aleshores les velles instal·lacions, ja en desús, de l'antiquíssima fàbrica del canyet.

Encara quedaven fàbriques molestes i perilloses (els veïns, responent a la crida de l'Associació, es van dedicar de ferm a denunciar empreses perilloses i tallers molestos que s'instal·laven impunement als baixos dels habitatges o als pàrquings dels edificis que, com que el propietari no els havia venut, eren llogats a empreses, amb el corresponent perill),²⁸ però ara els veïns posaven l'accent en l'ús potencial dels solars rescatsats i en l'oportunitat de la revisió del Pla Comarcal que estava en discussió. "(... además de conseguir un barrio más limpio y alejado de las molestias y malos olores que producía la contaminación, hemos de conseguir entre todos un barrio más digno y con los suficientes equipamientos para ahora y para el futuro. A tal fin nuestra reivindicación más importante actualmente ha de ser la de que los terrenos actualmente ocupados por basuras, corrales, industrias... pasen a ser destinados a lugares de usos públicos: parques, plazas, hogares de ancianos, de jóvenes, guarderías, escuelas, zonas deportivas dignas y para todos... En este sentido nuestro estudio, nuestra divulgación del Plan [Comarcal] y nuestras sugerencias de todo tipo al grupo de urbanismo de la Asociación serán de vital importancia para la consecución de un barrio más digno para todos.)"

El cas de la Farga.

Faltaven pocs mesos per al tombant del segle quan un propietari hospitalenc i el seu germà (Francisco i Federico Bori), amb una important finca a la vila vella i una casa senyorial (1878) que durant la República seria reconvertida en escola, entrava una petició a l'ajuntament per instal·lar una fàbrica de "fondre ferro" als afores del nucli urbà a tocar del Torrent del Capó i molt a prop del nou cementiri. L'empresa es posa en marxa l'1 de gener del 1900 amb el nom d'Herrería San José, amb entrada per la carretera, i 30 treballadors i una administrativa, una màquina de vapor de 40CV, dues calderes, dos forns, una dinamo per a l'enllumenat, un taller mecànic també amb mà-

---

²⁸ Va ser el cas, molt sonat a la premsa, d'una fusteria que s'havia instal·lat en el que havia de ser un pàrquing subterrani d'un bloc de pisos nous del carrer Independència.

quina de vapor pròpia i altres instruments diversos. En poc temps comença a conèixer-se per la població com a Farga Bori, més que no pas amb el nom oficial. Sembla que Bori va tenir problemes amb els negocis i va haver de vendre la fàbrica cap al 1907 i es converteix en la Fàbrica de Hierros y Aceros de Juan Torres Villanueva (o Vilanova), incorporant nou equip industrial entre el qual un forn Martin-Siemens de 14 tones i dos trens de laminat, un de 550 i un altre de 400 mm, procedents ambdós de la fàbrica "Nuestra Señora del Carmen" de Can Tunis. Al 1916 es produeix un canvi de nom i es converteix en societat anònima. A partir d'aquell moment i fins al seu trasllat l'any 1983, la societat es denominarà Altos Hornos de Cataluña, SA. Només fer-se càrrec de l'empresa el fabricant Torres, es comença a treballar a dos tornos de 12 hores cadascun i sembla que l'any 1920, després del gran conflicte de la Canadencia, hi ha vagues a l'Hospitalet i es produeix un *lock-out* de l'empresa, l'acomiadament de 280 treballadors i una suspensió temporal de la producció. Abans, però, quan entren inversors estrangers (1917), ja s'havien renovat els forns i les calderes i s'havia fet una primera ampliació, capacitant l'empresa per a una producció més elevada. Ja al 1926 s'instal·la el primer forn elèctric i durant els anys de la Dictadura es normalitza la producció interrompuda després del *lock-out*, de manera que poc abans de l'adveniment de la II República la factoria ja té 180 treballadors (1928).

Es tracta d'una empresa consolidada i rendible, amb una producció que durant aquests anys no para de créixer. Al 1937, en plena guerra, la societat és col·lectivitzada i produeix material militar i munició per a la República. Disposa en aquests moments d'una acereria amb tres forns elèctrics de càrrega per boca, tres trens de laminació, un forn de reescalfament, un taller mecànic i elèctric i un laboratori. Gairebé la mateixa estructura que als anys 80, només que ampliada en les seves instal·lacions cap a la banda del carrer Girona i suprimint la secció de forja, molt sorollosa. El forn 4, instal·lat al gener de 1939, és el mateix, modificat l'any 1965, que funciona fins al 1971. En plena guerra civil arriba als 750 treballadors, amb una producció superior a les 100 Tm de ferro/any, que exigeix una nova ampliació d'espai i més recursos. L'ajuntament republicà s'hi resisteix, però les exigències de producció obliguen a l'ocupació de més terrenys, de manera que s'ha de renunciar a les prolongacions dels carrers Vilumara, Tarragona i Montserrat. Més tard, els directius de la fàbrica reclamaran la desaparició també de la prolongació del carrer Alps al nord i fins i tot dels carrers Lleida i Barcelona. La Generalitat accepta les aspiracions de la factoria per les necessitats de producció i subministrament, però els treballadors de la sederia Can Vilumara, aleshores col·lectivitzada i veïna seva, s'oposen a quedar engabiats per la Farga. En el contenciós obert, el Ministerio de la Guerra falla a favor de l'empresa i s'obstaculitza definitivament la prolongació dels carrers que havien de tallar la factoria pel mig. Durant aquests anys de guerra, l'empresa no para de produir, fins que el mateix dia que les tropes de Franco entren a la ciutat la Farga s'atura.²⁹

El mapa de l'Hospitalet de 1932 ja indica que s'ha obert el carrer Rodés a l'est de la factoria i hi ha força veïnat als carrers Tarragona, Montserrat, Casanovas i Barcelona

---

²⁹ Sembla que fins i tot es va encunyar durant el conflicte moneda hospitalenca.

La Farga vista des del carrer Alps (després Josep Tarradellas)

al sud i a l'est de les tanques de la foneria. És a dir, si al 1925 encara hi ha poca edificació al voltant de la Farga i pocs carrers oberts al seu entorn, durant els últims anys de la Dictadura i la República la urbanització avança imparable en taca d'oli. Encara ho fa lentament, és cert, però hem de recordar que la ciutat passa en aquesta dècada (1920-1930) de 12.360 a 37.650 habitants i que aquest volum demogràfic ocupa eixamples i rodalies gairebé a tots els nuclis. Quan entren les tropes franquistes, l'Hospitalet ja té cap a 50.000 habitants i els carrers del voltant de la Farga ja són plenament urbanitzats.

L'any 1942 el Grup Riviere, que des de 1854 es dedicava a la trefilaria, compra Altos Hornos de Cataluña amb l'objectiu prioritari d'abastir-se de matèria primera,³⁰ aleshores molt restringida. La foneria té en aquests moments 214 treballadors dels gairebé 800 que va arribar a tenir al final de la guerra, però produeix ja unes 4.000 Tm aquest mateix any. A partir de 1944, les contínues restriccions elèctriques impedeixen una normalització de la producció, fet que arribarà al seu punt àlgid l'any 1949, quan s'arriben a aturar els forns. Un acord posterior amb Fecsa permetrà iniciar dos torns de producció de 7 hores i emprendre definitivament un camí de recuperació sostingut fins als anys 70.

Entre 1956 i 1957 la producció ja supera les 1.700 Tm i al 1962 l'empresa és declarada Indústria de Interés Nacional. Té aleshores uns 500 treballadors. Al 1965, acabades les reticències dels inversors pels problemes de subministrament elèctric, s'inverteixen 250 milions de pessetes que serviran per remodelar les instal·lacions interiors i instal·lar grues pont per a la manipulació de la ferralla.

L'any 1967, l'ajuntament posa en marxa la definitiva obertura del carrer Barcelona, que havia estat paralitzada durant la guerra, fins a enllaçar amb la carretera (Av. del Ge-

---

³⁰ Vegeu Paloma Fernández Pérez, "Empresas familiares y acuerdos cooperativos en el metal español: el caso de las industrias del alambre de hierro y acero (1880-1974)" a *Investigaciones de Historia Económica*. 2006, invierno, número 4. Especialment p. 68 i següents.

neralísimo, aleshores) i per això necessita pactar amb l'empresa l'expropiació en superfície. Una intensa negociació permet obrir el carrer no sense que l'Ajuntament assegurí simultàniament un túnel sota la nova via que garanteixi la comunicació del conjunt de la factoria, que està en el seu punt més àlgid. L'any 1979 es descobrirà paradoxalment que l'Ajuntament encara no ha legalitzat els processos de cessió dels terrenys, de manera que la prolongació del carrer Barcelona i el xamfrà reformat de la factoria encara estan oficialment en terrenys propietat de la societat.

L'any 1970 s'hi instal·la un forn italià i el 1971 una primera depuradora de fums, imprescindible ja per la proximitat dels habitatges a tot el voltant. El 1972, la producció arriba a les 150.000 Tm. i al final de la dècada a les 170.000 Tm de lingots d'acer i les 140.000 Tm de productes acabats, especialment perfils per a tot tipus d'obra pública. En aquests moments ja té una plantilla de 347 treballadors, exporta a Suècia, Anglaterra, Algèria, República Dominicana i altres països i té una facturació d'uns 2.500 milions de pessetes/any.

Enmig del conflicte del que parlarem tot seguit, la Farga ocupa més de 32.000 metres quadrats i ha arribat al màxim possible de la seva capacitat productiva.

Mentrestant, la ciutat, que tenia 50.000 habitants en acabar la guerra, arriba als 122.000 el 1960 i als 241.000 el 1970. La Vila Vella, que amb Santa Eulàlia ha tingut un creixement important però impossible de comparar, per exemple, amb Collblanc-La Torrassa o La Florida-Les Planes, s'apropa ella sola als 40.000 habitants en aquests anys. El barri de Sant Josep, que és el més afectat per la Farga, té al 1970 un total de 41 carrers i supera els 18.000 habitants, tot plegat en només 63 Ha. No cal fer grans esforços per entendre que la Farga ha quedat totalment encerclada d'habitatges pels seus quatre punts cardinals.

Després de la guerra, els camps, els horts i moltes fàbriques i petits tallers a Sant Josep i al nou Centre —fins fa ben poc Vila Vella—, resten abandonats i tancats, però ben aviat es normalitza la vida i la urbanització s'intensifica. Hi ha talls de llum i falten matèries primeres, però les empreses fan mans i mànigues per reprendre l'activitat. A poc a poc, però, a Sant Josep una part considerable de les terres, encara agrícoles, s'abandonen productivament i creix el procés especulatiu i les permutes. El barri té, quan canvia la dècada (1940), no més de 2.000 habitants. Al 1957 s'obre l'avinguda Isabel la Catòlica i queda limitada la Farga per l'est —10 anys més tard quedarà limitada pel sud quan s'obri el carrer Barcelona—, alhora que s'inaugura el baixador del carrilet després d'unes modestes protestes per la falta de transport. Al 1960 s'urbanitzen els blocs Ciutat Comtal per paliar la mancança de pisos econòmics i s'obre el carrer Crucero Balears (actual Ventura Gassol) sobre la finca de Can Calona que es parcel·la i es ven. El 1961 s'aprova un pla parcial del barri que justifica l'ocupació de terres i la construcció intensiva i, en doblar la dècada, el barri arriba ja als 8.000 habitants.³¹

---

³¹ Vegeu José Manuel Morales "El barri de Sant Josep" a *Quaderns d'Estudi*, 6, 1988.

Malgrat que l'antic raval està encara truffat de grans instal·lacions fabrils —les empreses ceràmiques Batllori, Llopis, Cosme Toda—, refineries d'oli —Brugarolas—, tèxtils —Tecla Sala, Albert Hermanos— i d'altres activitats productives —Rocabert, etc.—, l'Ajuntament no té cura de restringir l'urbanisme residencial ni de planificar la ubicació industrial. Ben al contrari, entre 1956 i 1962 s'instal·len al terme 550 noves indústries, moltes d'elles a la carretera del Mig i a Sant Josep,³² és a dir, en espais mixtos d'habitatge-indústria.

I així s'arriba a 1974, quan es planteja la revisió del Pla Comarcal i la revisió de la revisió de l'any 1976, que ha de posar un cert ordre a l'enorme desgavell del creixement i planificar el futur urbanístic de la millor manera possible. D'aquest mateix 1974 són les primeres mobilitzacions i queixes organitzades dels veïns sobre l'existència de la Farga, especialment pel que fa als fums i cendres que desprèn i als sorolls que provoca la manipulació de càrrega i descàrrega dels forns i del tren de laminat. Com ja havia passat amb la Cardoner, tothom era conscient que al punt que s'havia arribat, aquella factoria no podia conviure envoltada d'habitatges. Ho sabien els veïns, ho sabia l'empresa i n'era conscient el mateix Ajuntament que, en les seves al·legacions al Pla Comarcal, havia planificat una bona part de la factoria com a zona d'equipaments públics. L'única incògnita, com en el cas anterior, era la data de tancament i trasllat, i el final de les molèsties. La gran diferència calia buscar-la en el fet que aquesta era una factoria enorme, amb una producció creixent, molts treballadors i molt feixuga de trasllat. I com ja era habitual a l'època, inamovible mentre els veïns no provoquessin un problema, regular i sostingut, d'ordre públic.

Davant de les primeres queixes de l'any 74 i primers del 75, l'Ajuntament va requerir l'empresa per mitigar les molèsties i ajustar-se als permisos atorgats i així l'hivern de l'any 75 la companyia va mirar d'evitar sorolls comprant ferralla trossejada i de provocar uns fums menys agressius en arribar desproveïda de greixos industrials. Les molèsties van decreïxer només en part, perquè el tràfec i l'aparcament dels camions de gran tonatge que descarregaven ferralla i carregaven lingots seguien obstaculitzant les vies properes i perquè la fàbrica continuava fent soroll de nit i de dia i emetent fums contaminants i residus de cendres. Cap al mes de març de 1976, però, van tornar els problemes: sorolls ininterromputs a qualsevol hora i fums més densos i irritants. Mentre esperaven la convocatòria de l'alcalde Capdevila —el regidor de districte, Joan Perelló, afirmava haver fet tot el que podia—, els veïns van iniciar una campanya de concentracions al carrer, amb xiulets, per retornar a la factoria un part ínfima del soroll que evacuava. La sorpresa que va provocar la mobilització massiva va ser tal que un directiu de la Farga va arribar a aconsellar als treballadors que, si els veïns envaïen la fàbrica, apaguessin tots els llums i fugissin comes ajudeu-me. No va fer falta perquè els veïns no tenien cap intenció d'assaltar l'empresa, sinó de mostrar pacíficament el seu rebuig i el seu malestar. Cada dia, a les deu del vespre, centenars de veïns convocats per l'Associació de Veïns es concentraven davant les portes de l'empresa i s'hi passaven una bona hora sense importar-los la presència dels regidors del

---

³² Joan Casas. *Op. cit.* p. 101 i següents.

Centre i Sant Josep, de la policia local, de la guàrdia civil i de la policia nacional, en una actitud ferma de protesta ciutadana. L'empresa, pressionada també per l'Ajuntament, va prometre que durant les vacances d'aquella Setmana Santa, aprofitaria per aplicar reformes que solucionessin bona part dels problemes, tot i sabent que l'única solució passava per assumir el trasllat.

L'evidència es va, novament, posar de manifest. L'empresa va aplicar reformes, l'enginyer municipal —que, per cert, estava pendent d'un expedient sancionador per presumpta corrupció en l'exercici del seu càrrec— les va certificar convenientment i els veïns van tornar a constatar que els fums no acabaven i els sorolls tampoc. El dia de Sant Jordi al vespre, el veïns van tornar a concentrar-se, la policia va tornar a fer acte de presència i els nervis, per primera vegada, es van exasperar i es va fregar l'enfrontament. El dia 26 d'abril, veient que el soroll es mantenia inalterable i els fums eren cada vegada més densos, els veïns espontàniament, sense convocatòria prèvia, van tornar al carrer, aquesta vegada uns amb pintura i brotxes, uns altres amb bosses d'escombraries, altres amb xiulets... Alguns van pintar les parets, altres van intentar fins i tot descavalcar les portes corredisses de la factoria de les guies per impedir que poguessin obrir portes i carregar i descarregar camions, i uns altres van llençar bosses per sobre de les tanques exteriors, en un moviment improvisat i simultani que reproduïa l'estat d'indignació imparabile dels afectats.

La mateixa Associació de Veïns va emetre un comunicat recomanant als veïns una certa calma i no llençar bosses d'escombraries dins les naus de la fàbrica, perquè eren els treballadors, que no tenien cap culpa de les molèsties, els que s'encarregaven de recollir-les, a més de patir com la resta de veïns els sorolls i els fums contaminants. I va assenyalar els culpables: "¿Hace falta decir quiénes son? El ayuntamiento que dejó edificar pisos alrededor de una fábrica de estas características; la lógica capitalista que solo ve unos beneficios económicos aunque sea a costa de la salud de cientos de personas; el alcalde, los concejales, los técnicos municipales que no son capaces de coger el toro por los cuernos y resolver de una vez el problema". I també les solucions: "Si no se resuelve el problema de una vez por todas siempre habrá protestas. Ya se ha demostrado que las medidas correctoras no arreglan nada, solo queda una solución: que La Farga se vaya. No queremos tener un foco de tensión permanente en el barrio. Los vecinos tienen derecho a vivir como personas y los que rigen los destinos de la ciudad han de demostrar que están para servir a la población y no para defender los intereses de la empresa. Mas claro el agua".³³ I tant que estava clar. La Farga no tenia més remei que marxar i l'Ajuntament va demanar a l'empresa que elaborés un estudi realista —que calia lliurar abans de l'estiu— on es possessin terminis per a la solució definitiva amb un calendari de mesures paliatives de les molèsties. Cap al 20 de setembre, l'estudi no s'havia fet públic i l'Associació va intentar conèixer què en sabia l'Ajuntament, perquè lluny de complir amb els compromisos, l'empresa acabava d'instal·lar una nova caldera que els veïns havien vist entrar a la factoria pocs dies abans. L'endemà d'aquest contacte, l'empresa entrava una

---

³³ *Totsxtots*, butlletí de l'Associació de Veïns de Sant Josep, maig 1976.

El clam dels veïns de Sant Josep contra La Farga al butlletí de l'Associació de Veïns

instància al registre municipal afirmant que lliurarien l'estudi promès al cap de poc, i el regidor del districte contestava que, malgrat que la Farga ni tenia llicència per fer servir una nova caldera ni per incrementar la potència instal·lada, com havien denunciat reiteradament els veïns, l'Ajuntament no podia intervenir-hi de cap manera. No és d'estranyar que l'Associació veiés una total complicitat pràctica entre l'Ajuntament i l'empresa, i que en el seu butlletí apuntés: "El ayuntamiento dice que no puede hacer cumplir la ley a La Farga". I en tragués conclusions: "Si estos señores estuvieran al servicio de los vecinos precintarían de inmediato la factoría. Pero no lo harán: ¿Al servicio de quién están?".³⁴

L'empresa finalment va entregar l'estudi a finals de setembre (amb data del dia 18) i el més important que incloïa era el reconeixement que la factoria havia de marxar definitivament, per la qual cosa iniciava un procés d'adquisició de sòl industrial en una altre terme. Castellbisbal va ser, com en el cas de la Cardoner, el municipi seleccionat.

³⁴ *Totsxtots*, butlletí de l'Associació de Veïns de Sant Josep, setembre-octubre, 1976.

Les instal·lacions interiors de La Farga i un dels forns, l'any 1982. Fot. Jordi L. de la Pinta

En aquest ambient de confluència en el trasllat que observen la companyia, l'Ajuntament i els veïns, el 22 d'abril de 1977 l'empresa signa un acte de mutu acord amb l'Ajuntament pel qual, després d'una descripció exhaustiva dels recursos de l'empresa, s'acorden una bona colla de mesures correctores i una programació del trasllat a Castellbisbal. Entre les mesures correctores hi ha una restricció del tràfic de camions; la insonorització de ventiladors de les naus de laminació i de la torre de fums i refrigeració i una disminució dels sorolls de la càrrega i descàrrega de la ferralla i altres projectes de mitigació de sorolls en les naus de fabricació i de sortida de fums. Bona part d'aquestes mesures correctores venien de lluny i els resultats eren els que eren, de manera que ja no s'esperava convèncer ningú que les molèsties s'acabarien. Per això,

La taca fosca que s'observa al centre de la fotografia és el núvol de fum que desprenia la factoria sobre el cel hospitalenc. La foto originària, en color, permet veure el to rogenc del fum

l'aspecte més important del document era la programació del trasllat, on es reconeixia la seva complexitat i on es destacaven els problemes industrials, socials, urbanístics i financers que existien.

Pel que fa als primers, s'assenyalava que, perquè el ritme i el volum de producció no es veiessin greument afectats (recordem: 170.000 Tm d'acer i 140.000 Tm de producte acabat), calia programar el trasllat de la factoria gradualment i per seccions completes, començant per la acereria, veritable cor de l'empresa. En l'aspecte social es feia esment dels 407 treballadors directes a la seu de l'Hospitalet, amb els drets adquirits corresponents i majoritàriament residents a la mateixa ciutat. En l'urbanístic, es feia referència a les afectacions i qualificacions diverses del sòl de la factoria, que implicarien una resolució acurada sobre els preus d'expropiació, i en l'aspecte financer, l'elevat càlcul del trasllat no inferior als 2.500 milions de pessetes que s'havia de resoldre en bona part a través dels recursos propis per no llastar el futur de l'empresa. I tot això en un context social de crisi econòmica i d'indefinió de la indústria siderúrgica del país. S'arribava a una conclusió final: la part principal de l'empresa encara havia de trigar set o vuit anys a marxar, i la secció de laminat estava previst de desmantellar-la a posteriori, tot i que potser es podria realitzar de manera paral·lela. O sigui, de manera realista, l'empresa no deixaria d'ocasionar molèsties fins l'any 1984 o 1985.

Hi havia data de trasllat, hi havia informes que parlaven de les mesures correctores però també dels efectes nocius per a la salut, dels fums que provocava i dels sorolls³⁵ i hi havia acord entre companyia i Ajuntament, però el que ja no hi havia era paciència. I aquesta impaciència es va manifestar al llarg de tot l'any 1978, també del 1979,

---

³⁵ Informe del Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya de març de 1975, on s'especificava que la Farga es trobava fora d'ordenació d'acord amb les disposicions vigents i on es recomanaven una sèrie de mesures correctores sobre sorolls i fums.

"LA FARGA"

Los vecinos del barrio de San José tienen más de 3 meses de lucha por la total eliminación de los edificios y locales de la empresa "La Farga", así como de su dependencia del centro de la Ciudad de Hospitales de San José.

La lucha va apoyada por el Ayuntamiento a través de gestiones con el Gobierno Civil y con la Comandancia, para conseguir la eliminación de los edificios que están siendo utilizados en forma ilegal para la explotación de los profesionales y los trabajadores de la fábrica.

En todo este proceso, el Comité de la fábrica "Farga" ha estado de intención constante y valioso apoyo a los vecinos en el barrio de San José. Después de un largo periodo de lucha de estos vecinos y después de haberse agotado la posibilidad de su posible de trabajo, demandando también la acción de inspección del Ayuntamiento de Madrid de la Comandancia de O y U, para obtener mediante una orden que permita la explotación, actividad del modo mencionado y que ha organizado conferencias de trabajo.

El Comité Civil, desde que en el día 10 de mayo de 1979, se comprometió a las peticiones de Ayuntamiento y también para la solución del problema de explotación de locales ilegales, en todos los edificios mencionados que la Comandancia de O y U, para obtener mediante una orden que permita la explotación, actividad del modo mencionado y que ha organizado conferencias de trabajo.

Los vecinos políticos, políticos y sindicatos de la Comandancia de O y U, para obtener mediante una orden que permita la explotación, actividad del modo mencionado y que ha organizado conferencias de trabajo.

El Comité Civil, desde que en el día 10 de mayo de 1979, se comprometió a las peticiones de Ayuntamiento y también para la solución del problema de explotación de locales ilegales, en todos los edificios mencionados que la Comandancia de O y U, para obtener mediante una orden que permita la explotación, actividad del modo mencionado y que ha organizado conferencias de trabajo.

Full volant que es va repartir per la ciutat després de la tarda-nit de l'actuació policial pels carrers del barri. Un dels signants del full és el mateix Ajuntament democràtic

quan es van celebrar les primeres eleccions democràtiques i també al 1980, ja amb el nou consistori democràtic, amb una nova fase de negociacions als despatxos i enfrontaments al carrer que es va concloure quan es va produir la jornada més violenta de la lluita contra la Farga, amb tota una jornada de concentracions i manifestacions, en presència de la policia antiavalots i amb pots de fum i pilotes llençats sobre els veïns i contra les finestres de les cases de diversos carrers del barri, que van provocar una onada d'indignació i intransigència. Va ser agredit per la policia l'alcalde en funcions, el comunista Saura i un dels regidors electes, Jaume Valls del PSUC, va haver de ser atès a l'Hospital de Bellvitge amb un trauc al cap provocat per la porra d'un antiavalot. Després d'aquests fets, el propi ajuntament i un munt d'entitats i partits polítics van fer una crida per aturar les activitats laborals i comercials a partir de les 5 de la tarda un dia concret i a concentrar-se novament davant les portes de la factoria per establir el trasllat definitiu de La Farga.

Finalment, la factoria acabaria traslladant-se a corre-cuita l'any 1983, una mica abans del que estava previst.

Conclusions.

Aquella definició clàssica de la ciutat com una zona urbana plena d'habitatges, serveis i indústries, sense cap consideració respecte de la vida dels individus que la conformen, va entrar definitivament en crisi quan l'any 1994 els participants en la Conferència Europea sobre Ciutats Sostenibles van aprovar un document conegut com la Carta d'Aalborg —ciutat de Dinamarca on s'havia convocat la trobada— on es defensava que "la ciutat és, alhora, l'entitat més gran capaç d'abordar inicialment els nombrosos desequilibris arquitectònics, socials, econòmics, polítics, ambientals i de recursos naturals que afecten el món modern i la unitat més petita on els problemes poden ser degudament resolts de manera integrada, holística i sostenible", de manera que les ciutats "tenen una funció determinant en el procés de canvi dels modes de vida, de la producció, del consum i de les pautes de distribució de l'espai".³⁶ Era un gir de 360° sobre la passivitat amb què s'havia assumit arreu el creixement urbà i estava en la línia de l'Agenda 21 que s'havia aprovat a Rio de Janeiro l'any 1992 per impulsar al món el creixement econòmic sostenible. Un projecte universal que avui sembla paper mullat i que explica l'enorme capacitat que tenim els humans de teoritzar i les escasses voluntats pràctiques que tenen els poders polítics i econòmics de fer realitat les teories. L'Ajuntament de l'Hospitalet, com ho van fer altres 1.067 municipis espanyols fins al 2007, s'hi va adherir l'any 1996.³⁷ No podem dir que aquesta adhesió que obliga a respectar els propòsits de l'Agenda 21³⁸ hagi tingut gaire èxit ni

---

³⁶ La carta d'Aalborg es pot descarregar en castellà a: <http://www.lobrador.com/aalborg.pdf> (setembre de 2015)

³⁷ No deixa de ser curiós i paradoxal que Espanya —que s'ha destacat en els darrers anys per una política de saturació urbana especialment en àrees lligades al turisme—, sigui el país amb més municipis adherits a la carta (en dades de 2007). El següent país europeu amb més adhesions és Itàlia, amb 821 i el tercer, a molta distància, el Regne Unit amb 104.

³⁸ L'Agenda 21, segons l'ONU, "és un procés que persegueix la implementació d'estratègies integrals de sostenibilitat local que permetin un equilibri dinàmic urbà, conjugant l'aspecte social amb l'econòmic i el mediambiental, mitjançant un programa estratègic a mitjà i llarg termini, en el qual es tinguin en compte tots els agents socials i econòmics interessats en la gestió eficient del medi urbà. És, per tant, una eina bàsica per al Desenvolupament Sostenible a disposició de tots els ciutadans, entenen aquest concepte com aquell que permet satisfer les necessitats actuals sense comprometre les necessitats de les generacions futures, abordant de forma integrada els aspectes mediambientals, econòmics, socials i territorials." Els Principis de l'Agenda 21 Local són els següents: Integració dels objectius de Desenvolupament Sostenible a l'administració local, les seves polítiques i les activitats de gestió. Sensibilització i educació en temes de Medi Ambient i Desenvolupament Sostenible. Accés públic a la informació mediambiental. Consulta pública. Participació i col·laboració amb els agents socials: empreses, ONG's, ciutats agermanades, etc. Mesurament, seguiment i presentació d'informes sobre els avenços cap a la sostenibilitat per comprovar que les solucions s'adeqüen als problemes detectats inicialment.

Una de les pintades contra la qualitat del medi ambient a les parets de l'Hospitalet

s'hagin vist canvis des del 96 fins ara pel que fa a la sostenibilitat municipal de l'Hospitalet. Més aviat al contrari, la política municipal des de l'any 1979 fins ara ha consistit a reordenar el territori, però sense estalviar un pam quadrat a la densificació urbana. Per posar un darrer exemple. De després del 1996 és el projecte municipal d'acabar amb l'únic espai lliure i de reminiscències agràries que queda al municipi: l'àrea de Can Trabal. Un espai que, amb les fortes pressions ciutadanes rebudes, potser es respectarà, però que caldrà veure en quines condicions.

Com hem vist, el creixement de l'Hospitalet va ser des dels inicis un procés incontrolable. Incontrolable des de dins del terme i sense control, que és molt diferent, des de fora. El que s'expulsava de la gran ciutat, Barcelona, ocupava el sòl del municipi. I el que venia de fora, en allaus immigratòries desbordades, també. L'Hospitalet ha estat hospitalària, acollidora, a la força. Després ens n'hem volgut emportar el mèrit, però la realitat és que ni el 1888, ni el 1929, ni el 1962, ni el 1990 hi va haver cap control interior per planificar el creixement i donar als que arribaven l'acollida indispensable per facilitar-los la vida. Els consistoris de la Restauració de primers del segle xx van deixar fer, desbordats per l'apressada industrialització, i es van deixar prendre la meitat del territori gairebé sense protestes. Els de la Dictadura de Primo es van posar elegants demanant i obtenint el títol de ciutat, però van desapropiar la millor oportunitat del segle per redreçar el territori a través del projecte de planificació urbana de Puig Gairalt l'any 1925, i van acabar regalant una mica més del terme, novament en benefici de Barcelona. Els de la República, enmig d'anys de convulsió social, amb prou feines van tenir temps de repensar el territori. Els del franquisme van reblar el clau del desgavell multiplicant-lo infinitament, i els de la Transició, fins ara mateix, només van tenir cura d'ordenar el que estava malmès però amb una ben deficient política de recuperació de l'espai lliure. I ben sovint, ocupant tot allò que el franquisme no va tenir temps d'ocupar. Des del punt de vista urbà, els governs de la Transició han estat una pura continuació dels consistoris del franquisme, amb una orientació més elegant, formalment ordenada i amb un ull en l'edificació compulsiva i l'altra en els equipaments i serveis socials que servien de coartada i vots. I tot gràcies, en molt

bona mesura, al fet que han gaudit de més recursos que cap altre ajuntament de la història i que sabien que, com més habitatges, més ingressos. I ho han fet, també, gràcies als vots. S'ha fet, no és possible oblidar-ho, amb l'antuència de una part important dels hospitalencs.

L'Hospitalet ha tingut poques oportunitats històriques de fer casar qualitat de vida i creixement sostenible. I caldria preguntar-se per què. Apuntaré breument algunes hipòtesis que es poden desprendre del modest estudi, descriptiu, que hem presentat i que caldria, en tot cas, acabar de confirmar amb més dades i més anàlisi.

- Primer, el fet que el terme municipal no hagi tingut un centre urbà que s'ha anat ampliant a mesura que les necessitats d'allotjament ho han fet necessari com passa a les ciutats històriques importants, sinó tres nuclis, sense lligam entre ells i amb un creixement desordenat i promiscu d'habitatges i indústries, sobre terrenys agrícoles abandonats pels pagesos i venuts precipitadament pels propietaris, molts d'ells forans.
- Segon, perquè durant els anys de més pressió demogràfica, els consistoris respectius no van ser capaços d'una acció integral sobre el territori. L'Hospitalet s'ha fet a cops d'improvisació, no d'estudi i proposta. Necessitaven un projecte de ciutat i, quan el van tenir, a primers del segle XX, el van arraconar. Després en farien un altre acomodant-lo a les circumstàncies, no pas modificant-les. Convindria estudiar amb el màxim detall totes les causes respectives. En general, podem dir que, en realitat, no hi ha hagut un sol projecte de ciutat, sinó una sola ciutat amb múltiples projectes parcials al llarg dels anys.
- Tercer, perquè històricament, els primers ciutadans no van ser protagonistes de la pròpia història. Els consistoris responien malament a les noves estructures demogràfiques que s'estaven produint. Només en temps de la República hi va haver una possibilitat real de fer casar interessos socials amb decisions municipals, però això va durar massa poc. El franquisme trobaria un terreny abonat per convertir el territori en un simple valor mercantil i va respondre a la demanda d'espai amb una oferta sense límits, ni territorials ni legals. Cap al seu final es van diluir les pors i es va posar de manifest la lluita contra el que dèiem: la manca de representativitat política de regidors i alcaldes, seleccionats a dit. Finalment, els consistoris de la Transició, que s'havien dedicat a resoldre dèficits en una primera instància, quan els van donar per acabats es van posar a planificar amb el mateix criteri mercantilista. I van planificar no per recuperar espais, sinó per saturar-los. Han estat ajuntaments democràtics els que han col·lapsat el territori. Ajuntaments de majories absolutes, elegits mimèticament i sense controls. També caldria analitzar les raons.
- Quart, perquè hi ha hagut escassos recursos i poques eines legals. Seria bo aprofundir en l'endèmica precarietat de les arques públiques en totes les èpoques que feien funcionar a pedaços i amb els problemes a sobre, i mai de manera preventiva o anticipada. Seria bo també analitzar els instruments legals en mans de les

administracions públiques que han permès tantes impunitats urbanes. Precisament s'ha fixat com una de les causes de l'urbanisme desbordant i de l'alliberament de sòl per part dels ajuntaments, l'enorme generació de recursos públics que s'han aconseguit a través de les llicències urbanes d'edificació, les plusvàlues i les contribucions. Caldria estudiar la repercussió de l'edificació sobre les arquitectures públiques en cada època i segurament entendríem moltes coses. I probablement aquesta anàlisi serviria igual per als ajuntaments anteriors a la República que per als del franquisme o per als de la Transició. I ja no diguem si sobre les requalificacions i l'alliberament de sòl es pot fer una mínima llum sobre l'enriquiment privat a base de comissions o el finançament irregular de la major part de partits polítics.

Tot plegat ens fa pensar que la lluita per la qualitat de vida a ciutats com l'Hospitalet té un enorme futur encara, que passarà, probablement, per la lluita contra la contaminació en primer terme —i contra la mobilitat motoritzada privada— i la lluita a favor de l'esponjament urbà, la conquesta d'espais verds i la rehabilitació d'edificis, a més llarg termini. I per la definició de pertinença que comporta autonomia de funcionament i transparència màxima. Un nou horitzó reivindicatiu en el marc d'una societat més participativa.³⁹

Bibliografia

BREU, Ramon. "El barri de Santa Eulàlia de Provençana: elements per una crònica". *Quaderns d'Estudi* 6, CEL'H, octubre, 1988.

CAMÓS CABECERÁN, Joan. *L'Hospitalet, la història de tots nosaltres. 1930-1936*. Diputació de Barcelona, 1986.

CARRERAS I VERDAGUER, Carles. *Sants*, Serpa, març 1980.

CASAS, Joan. "De pagesos a aturats". *Quaderns urbans*, 3, Ajuntament de l'Hospitalet, 1983.

CENDRA I BERTRAN, Ignasi. *El Consell d'Economia de Catalunya (1936-1939). Revolució i contrarevolució en una economia col·lectivitzada*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.

CLD de la Fundació a l'autonomia. Fullet de la Cooperativa d'Usuaris del Servei de Neteja Pública Domiciliària de Barcelona.

---

³⁹ No vull deixar de donar les gràcies a les companyes Lúcia Santacana del Centre d'Estudis de l'Hospitalet i Pepa Prieto, de l'Arxiu Històric de l'Hospitalet, que m'han facilitat una part de la documentació més útil per aquest treball.

DIVERSOS AUTORS. *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat (1936-1939)*. CECBLL-PAM, novembre, 1989.

DIVERSOS AUTORS. *Història de l'Hospitalet. Una síntesi del passat com a eina de futur*, CEL'H-Ajuntament de l'Hospitalet, abril, 1997.

FERNÁNDEZ PÉREZ, Paloma, "Empresas familiares y acuerdos cooperativos en el metal español: el caso de las industrias del alambre de hierro y acero (1880-1974)", *Investigaciones de Historia Económica*, 2006.

L'Hospitalet d'avui a demà. Ajuntament de l'Hospitalet, maig de 1987.

MONSÓ, Esther. *La idealització cultural en les professions. El cas dels escombriaires de Santa Eulàlia de Provençal*, juny 1998 mecanoscrit.

MORALES, José Manuel. "El barri de Sant Josep". *Quaderns d'Estudi 6*, CEL'H, octubre, 1988.

PIERA, Marta, "Les masies de l'Hospitalet" dins *El patrimoni de l'Hospitalet. Quaderns d'Estudi 27*. CEL'H, març 2014.

SALMERÓN VARGAS, Inocencio, *Històries de Collblanc-La Torrassa*. Ajuntament de l'Hospitalet, s.d.

SÁNCHEZ, Trinidad. *La Farga-L'Hospitalet*, 1987 mecanoscrit.

Revista *Progrés*

Totsxtots, butlletí de l'Associació de veïns de Sant Josep

En equipo, butlletí de l'Associació de veïns de Santa Eulàlia

Butlletí de l'Associació de veïns de Can Serra

Butlletí de l'Associació de veïns del barri Centre

Surcos, butlletí del Centre Social La Florida

Mundo Diario, Diario de Barcelona, El Correo Catalán, La Vanguardia, TeleeXpres, El Noticiero Universal, anys 1975-1980.

Arxiu del Centre d'Estudis de l'Hospitalet

Arxiu Històric de l'Hospitalet

Arxiu de l'autor